

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Навчально-науковий інститут інноваційних освітніх технологій
Кафедра психології та соціальної роботи

ЛЯХ Мар'яна Анатоліївна

**Ціннісно-орієнтаційний світ сучасного
соціального працівника/Value-orientational world
of modern social worker**

спеціальність: 8.13010201 – Соціальна робота
магістерська програма – Соціальна робота
Магістерська робота

Виконала студентка групи СРзм-21
М.А. Лях

Науковий керівник:
д.психол.н., професор А.В.Фурман

Магістерську роботу
допущено до захисту:

«___» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри
_____ **А. В. Фурман**

ТЕРНОПІЛЬ-2017

РЕЗЮМЕ

Робота містить 118 сторінок, 85 – основного тексту, список використаних джерел із 118 найменувань.

Мета дослідження: обґрунтування генези, функціонування та самоорганізації ціннісно-орієнтаційного світу сучасного соціального працівника. **Об'єкт дослідження** є особистість соціального працівника, як працівника соціогуманітарної сфери суспільства, а його **предмет** – ціннісно-орієнтаційний світ у єдності та взаємодоповненні його компонентів, складових, чинників, параметрів. **Методи дослідження** *теоретичні:* ідеалізації, узагальнення, мисленевого експерименту, соціального теоретизування; *емпіричні:* соціальне спостереження, бесіда, анкетування, кількісна та якісна обробка одержаних результатів.

Теоретична основа дослідження розкриває стан вивчення проблеми на основі філософського і соціально-психологічного аналізу, а також основні умови формування ціннісно-орієнтаційного світу сучасного соціального працівника. **Практична значущість** полягає в напрацюванні корисного для соціального працівника матеріалу щодо адекватного розуміння власної ціннісно-орієнтаційної сфери. Основні положення та висновки дослідження можуть стати основою для подальшого соціологічного та психологічного вивчення даної проблематики.

Ключові слова: *ціннісно-орієнтаційний світ, професіоналізація, самоорганізація, самоактуалізація духовний потенціал особистості.*

RESUME

The **work contains** pages 118, 85 – the main text, list of sources of 85 names.

Objective: to study genesis, functioning and self-value-orientation in the world of contemporary social worker. The **object of study** is the identity of the social worker as an employee socio-humanitarian spheres of society, and its **subject** – the value-orientation in a world of unity and complementarity of its components, components, factors parameters. **Theoretical methods:** idealization, generalization, minding experiment, social theorizing; empirical, social observation, interview, questionnaire, quantitative and qualitative processing of the results.

The **theoretical basis** for research study reveals the state of the problem based on philosophical and socio-psychological analysis, and basic conditions of the value-orientation in the world of contemporary social worker practical significance is useful best practices for social worker material on an adequate understanding of their own value-orientation sphere. The **main provisions** and conclusions of the study can form the basis for further sociological and psychological study of this subject.

Key words: *value-orientation light, professionalism, self-organization, self-actualization spiritual potential of the individual human.*

АНОТАЦІЯ

Лях Мар'яна Анатоліївна. Ціннісно-орієнтаційний світ сучасного соціального працівника. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня магістра за спеціальністю 8.040202 «Соціальна робота». – Тернопільський національний економічний університет. Юридичний факультет. – Тернопіль, 2017.

У магістерській роботі досліджується генеза, функціонування та самоорганізація ціннісно-орієнтаційного світу сучасного соціального працівника. Зокрема, здійснено теоретико-методологічне обґрунтування ціннісно-орієнтаційної сфери особистості; описано та досліджено генезу, функціонування та самоорганізацію ціннісно-орієнтаційного світу сучасного соціального працівника. Також проведено емпіричне дослідження ціннісно-орієнтаційної сфери працівників районного центру зайнятості.

SUMMARY

Liakh Mariana Anatoliyivna. Value-orientational world of modern social worker. – Manuscript.

Research on education and qualification level master's degree 8.040202 «Social work». – Ternopil National Economic University. Faculty of Law. – Ternopil, 2017.

In the master's work the genesis, functioning and self-organization of value-orientation in the world of contemporary social worker. In particular, performed theoretical and practical bases of value-orientation of a personality; described and investigated genesis, functioning and self-organization of value-orientation in the world of contemporary social worker. Also conducted an empirical study of value-orientation sphere workers of district employment center.

Зміст

Вступ

I. Теоретико-методологічне обґрунтування ціннісно-орієнтаційної сфери особистості

1.1. Ціннісні орієнтації як предмет філософського і соціально-психологічного аналізу

1.2. Спрямування, зміст, структура ціннісно-орієнтаційної сфери особистості

Висновки до першого розділу

II. Генеза, функціонування і самоорганізація ціннісно-орієнтаційного світу особистості

2.1. Онтогенетичні закономірності формування ціннісно-орієнтаційної сфери

2.2. Професіоналізація ціннісно-орієнтаційного світу сучасного соціального працівника

2.3. Самоорганізація і самоактуалізація ціннісно-орієнтаційного світу сучасного соціального працівника

Висновки до другого розділу

III. Методологія і методи дослідження ціннісно-орієнтаційної сфери працівників центру зайнятості

3.1. Методологічні і методичні засади дослідження

3.2. Результати емпіричного дослідження ціннісно-орієнтаційного світу працівників Бережанського районного центру зайнятості

Висновки до третього розділу

Висновки

Список використаних джерел

Додатки

Вступ

Актуальність теми дослідження. Проблему ціннісно-орієнтаційного світу як важливого психологічного конструкта особистості вивчають ряд наук про людину і суспільство, в тому числі філософія, аксіологія, психологія та педагогіка. Проте численні спроби класифікувати та структурувати світ цінностей не досягають своєї мети, тому що здебільшого абсолютизують той чи інший аспект психосоціального наповнення ціннісної сфери.

А.В. Фурман, А.А. Павліченко (Фурман) під ціннісно-орієнтаційним світом індивіда визначають шлях привласнення духовного потенціалу суспільства, перетворення культурних цінностей у стимули і мотиви поведінки. Особистість як системна структура рис людини продукується суспільними відносинами, в які вона вступає у процесі власної діяльності і взаємин із довкіллям. Із соціальною природою людської діяльності пов'язаний вплив, зумовлений суспільними нормами, самооцінкою й зустрічною оцінкою кожного з боку суб'єктного оточення [109; 110; 111].

Складний механізм співвідношення соціальних цінностей особистості, зовнішніх і внутрішніх чинників поведінки визначають виникнення, напрямки і способи здійснення конкретних форм діяльності. Особливу роль тут відіграють цінності, котрі інтеріоризуються у свідомість особистості через сферу сприйняття об'єктивної реальності зовнішнього світу. Вважається, що розмежовуються не окремі життєві моменти, а цілі загальної спрямованості діяльного ставлення людини до світу і до самої себе; саме вони упорядковані у ціннісній ієрархії відповідно до їхньої ролі у становленні і розвитку особистості [109, с. 44].

Наукова проблема. У зв'язку із розвитком трансформаційних процесів професія соціального працівника, основа діяльності якої полягає в доброзичливій, толерантній, емпатійній та позитивно налаштованій роботі з людьми, які звертаються за соціальною допомогою, потребує працювати по-новому пристосовуючи всі аспекти виробничого процесу до мінливої ситуації.

Суспільство втрачає здатність доброзичливих відносин між людьми, з оточуючим середовищем, а в деяких випадках є негативно налаштованим та неприємним. Оскільки соціальні працівники у своїй професійній діяльності прямо пов'язані з людським фактором і їхні основні зусилля спрямовані на спілкування з людьми, то перед ними постає важливе завдання: формувати та розвивати позитивний та гуманний ціннісно-орієнтаційний світ, що допоможе їм у саморозвитку та професійному становленню.

Стан наукової розробки проблематика ціннісно-орієнтаційного світу особистості розглядається ще у працях Еврипіда, Платона, Аристотеля, мислителів Відродження, представників класичної філософії XIX століття. Про це писали соціологи: М. Вебер, Е. Дюркгейм, Ф. Знанецький, Т. Парсонс, Г. Спенсер, У. Томас. У психологічному тлумаченні ціннісно-орієнтаційний світ зводять до психодинаміки потягів (З. Фройд, певною мірою К. Юнг), ототожнюють із потребами (А. Маслоу), особистісним смыслом (Г. Олпорт), установкою (Д. Унадзе), похідними від мотивів діяння смислоутвореннями (О.Д. Леонтьєв), характеристикою усього, що підтримує людські здатності до життя (Е. Фромм), переконаннями (М. Рокич), соціальними настановленнями (В. Ядов), регуляторами потоків інформації (когніціями), значущості для особи чогось у світі (С. Рубінштейн), одухотвореними явищами людського буття та утвореннями свідомості й самосвідомості людини, у яких віддзеркалені її актуальні життєві потреби, інтереси, погляди і ставлення до дійсності й до самої себе (М. Боришевський, З. Карпенко, О. Гуменюк).

А. Фурман, А. Павліченко, О. Морщакова, М. Томчук, Т. Лупиніс, О. Мурзіна, Л. Кравчук, А. Щербань, І. Мигович, Т. Семигіна, А. Бойко, І. Грига, Н. Кабаченко, Н. Бондаренко акцентують увагу на розвиток ціннісно-орієнтаційного світу у майбутній професійній діяльності соціальних працівників. Вимоги до професіоналізму соціального працівника та його особистісних якостей описані у працях Г. Медведевої, Є. Холостової, В. Нікітіна та інших.

Мета дослідження: обґрунтування генези, функціонування та самоорганізації ціннісно-орієнтаційного світу сучасного соціального працівника.

Завдання дослідження 1) здійснити теоретико-методологічне обґрунтування ціннісно-орієнтаційної сфери особистості; 2) описати та дослідити генезу, функціонування та самоорганізацію ціннісно-орієнтаційного світу сучасного соціального працівника; 3) провести емпіричне дослідження ціннісно-орієнтаційної сфери працівників районного центру зайнятості.

Об'єкт дослідження є особистість соціального працівника, як працівника соціогуманітарної сфери суспільства, а його **предмет** – ціннісно-орієнтаційний світ у єдності та взаємодоповненні його компонентів, складових, чинників, параметрів.

Головна концептуальна ідея ціннісно-орієнтаційний світ сучасного соціального працівника враховує особливості сприймання навколишнього світу, оцінку явищ, самооцінку, визначає ставлення особистості до об'єктивної реальності, котре є уособленням психокультурного її буття як людини. Саме ціннісна система людини із смисловими орієнтаційними векторами становить одну із першооснов постання досконалої самобутності особистості-професіонала.

Теоретична основа дослідження розкриває стан вивчення проблеми на основі філософського і соціально-психологічного аналізу, а також основні умови формування ціннісно-орієнтаційного світу сучасного соціального працівника

Практична значущість полягає в напрацюванні корисного для соціального працівника матеріалу щодо адекватного розуміння власної ціннісно-орієнтаційної сфери. Основні положення та висновки дослідження можуть стати основою для подальшого соціологічного та психологічного вивчення даної проблематики.

Методи дослідження теоретичні: ідеалізації, узагальнення, мисленевого експерименту, соціального теоретизування; **емпіричні:** соціальне спостереження, бесіда, анкетування, кількісна та якісна обробка одержаних результатів.

Впровадження результатів роботи. Магістерське дослідження виконувалось у 2015-2016 роках на базі Бережанського районного центру зайнятості. За результатами роботи опубліковано авторські тези у спецвипуску журналу ТНЕУ «Психологія і суспільство» (0,3 друк. арк.).

За структурою робота складається із трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних літературних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЦІННІСНО- ОРІЄНТАЦІЙНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Ціннісні орієнтації як предмет філософського і соціально-психологічного аналізу

Ціннісні орієнтації є центральним поняттям дослідження багатьох наук про суспільство і людину. Вони посідають важливе місце у структурі розвитку кожної особистості, тобто регулюють діяльність та поведінку, а також її ставлення до різних сторін духовного і матеріального світу. З допомогою ціннісних орієнтацій людина визначає, що на даний момент для неї головне – навчальна, громадська, професійна чи суспільно-корисна та інші види діяльності.

Ціннісні орієнтації особи формуються під впливом виховання, навчання, життєвого досвіду. У певні вікові періоди її розвитку і саморозвитку вони зазнають змін, які реалізуються у діяльності, вчинках, спілкуванні. Тому філософський і соціально-психологічний аналіз такого явища як «ціннісні орієнтації» особистості становить важливий аспект її життєвого шляху.

Вперше поняття «цінність» розкривалось у матеріалістичній натурфілософії, яка була поширена у VI столітті до н. е. Фалес пов'язує це поняття із водою, тобто першопричиною усіх речей; Анаксимандр вважав, що «цінність»-це щось нечітке і неосяжне (апейрон); Анаксімен зіставляє цінність із повітрям; Геракліт-із вогнем [5; 85; 39]

У V столітті до н. е., у Греції, софісти зайняли стосовно цінностей релятивістську, скептичну позицію і відкинули спроби вирішення загальнолюдських проблем. Протагор стверджував, що "людина є міра всіх

речей", маючи на увазі, що критерій істини у різних людей різний, що власне є чітким доказом релятивізму [39; 59; 85].

Значний вклад у гнатеологію цінностей здійснила антична і філософія середньовіччя, де вони були частиною життя людини і не відокремлювались від неї. В основі ціннісних орієнтацій Сократ і Платон розглядали благо і справедливість. Центральною у їхніх працях є позиція раціоналізму. А це означає, що прояв ціннісних орієнтацій (засновники морального життя) обумовлений лише знаннями, тоді як аморальне – незнаннями. Лише Аристотель уперше розділив цінності на самодостатні та самоцінні і урахував їх відносну вартісність для особистості.

Елліністичний римський період розкриває та збагачує різноманітні погляди: школа стоїцизму, яка вважає, що цінності – це стан апатії (безпристрасність), себто, основна причина страждань – це пристрасть. Тому, щоб покінчити із стражданнями особистість повинна позбутися потягів і досягти стану байдужості, й відтак цілковитої свободи, яка не підвладна яким би то не було спокусам; школа епікуреїзму осердя «цінностей» вбачала у задоволенні, яке знаходиться у суголоесі з чеснотами особистості (безтурботність душі – «атараксія»); школа скептицизму – відмова від будь-яких суджень, як спосіб набуття безтурботності духу (епос); неоплатонізм розглядав «прояв цінностей, як можливість людської душі піднятися до рівня розуміння Бога і тим самим з'єднатися з ним.

У середні віки прояв ціннісних орієнтацій пов'язують із божественною сутністю в основі якої знаходиться релігійний характер. А. Блаженний, розглядаючи поняття цінності, стверджував, що шлях до справжнього щастя полягає у вірі в Бога, і поширював три чесноти: віру, надію, любов. Т. Аквінський досліджував цінності з погляду християнської теології, де поділяє чесноти на релігійні та естетичні.

Епоха Відродження в квінтесенцію ціннісних орієнтація вклала поняття гуманізму, як-от самодостатність особистості, рух того періоду підтримують

ідеї Д. Аліг'єрі, Дж. Бруно, Н. Маккіавеллі, Т. Мора, Ф. Петрарки та інших видатних мислителів, тоді як Новий час – цінність пізнавальних можливостей розуму особистості.

Р. Декарт, поставивши під сумнів усі теорії про прояв ціннісних орієнтацій, прийшов до основоположного принципу: «Думаю, отже, існую», згідно з яким дії людей повинні визначатися твердої волею, а пристрасті контролюватися розумом. Б. Паскаль розробив ієрархію, у якій розкривав зміст моральних, правових, естетичних і політичних цінностей а також вважав, що справжнє щастя людей ґрунтується не на розумі, а на зближенні з Богом через віру, тобто серцем [25; 117].

І. Кант розкрив поняття «цінність» у спеціальному вузькому значенні (це вимоги, звернення до волі, до цілей, які стоять перед людиною; вони є значущістю тих чи інших речей, явищ для людини) [5; 61; 88]. Є. Бентам стверджував, що цінність-це відсутність переживань, при цьому поведінку людини можна оцінити кількісним підрахунком задоволення і страждання.

С. К'єркегор висунув тезу, про те, що людина повинна жити не для власного задоволення, а повинна вірити в Бога, що дасть можливість досягти добродісного життя на землі Г. Гегель, у власних працях, розкриває цінності з двох точок зору – це економічні (утилітарні) та духовні.

Аналітична філософія (XX століття) розглядала теорії цінностей, як: не можна пізнати цінність інакше, як через інтуїцію; судження про цінності є нічим іншим, як вираз морального схвалення або несхвалення мовцем.

Д. Дьюї, представник прагматизму, ставить в основу поняття цінностей її практичну корисність. Поняття про такі цінності, як істина, добро і краса, розглядаються в прагматизмі тільки як інструменти для вирішення практичних завдань. Виходячи з цієї точки зору різні люди можуть розуміти цінності по-різному. Навіть один і той же чоловік в різних випадках може розуміти цінності по-різному.

Б. Тугаринов, з точки зору комуністичної ідеології, критерієм цінності служить корисність речі або ідеї для пролетаріату. Одним з постулатів комуністичної теорії з питання цінностей було заперечення і руйнування всіх релігійних систем цінностей, як буржуазних. Під етикою, комуністична ідеологія має на увазі те, що підтримує дух колективізму в справі побудови комуністичного суспільства. Комуністична етика включає в себе такі чесноти, як відданість справі, покора, чесність, взаємодопомога тощо.

П. Лапі запропонував поняття аксіології (1902), як науки про цінності, яке позначало галузь філософії, що досліджує учення про природу духовних, моральних, естетичних та інших цінностей, їх зв'язок між собою, із соціальними, культурними чинниками та особистістю людини [39; 117].

Сучасна аксіологічна освіта розвивалась на основі методологічних позицій: Г. Лотце наголошував на тому що, цінності мають значну силу та сприяють створенню нового світу культури; В. Віндельбанд – питання про призначення людини і сенс її життя можуть бути вирішені у світлі визначених цінностей; Г. Реккерт – цінність є універсальною системою і смислоутворювальною філософською категорією; М. Шелер стверджував, що «емоційність» – центральне методологічне поняття аксіологічної системи, а також, пізнання цінностей – це акт переваг, у процесі якого встановлюються «ранги» цінностей; Р. Перрі – теорія цінностей допоможе людині пізнати себе, свої найбільш значущі цілі, прагнення; М. Хайдеггер – цінність є цінністю, доки вона визнається і є значущою [5; 85].

Ціннісні орієнтації, розглядались як предмет вивчення не лише філософського аналізу, а й соціально-психологічного. Тобто, теорія базисних цінностей Ш. Шварца розкриває десять провідних ціннісних орієнтацій (самоствійність; стимуляція; гедонізм; досягнення; влада; безпека; конформізм; традиція; універсалізм; доброзичливість) та конгруентності цих цінностей як провідних життєвих детермінант, що нерозривно пов'язані з емоціями, мотивують певні дії, виходять за межі конкретної ситуації, визначають вибір та

оцінку дій і формують впорядковану систему ціннісних пріоритетів, яка визначає людську індивідуальність. Система цінностей характеризує головні орієнтири життєвих перспектив, а аналіз зв'язків цінностей та кар'єрних орієнтацій дає змогу виявити тонку структуру життєвих орієнтирів.

Е. Шпрангер розглядав цінності, як форму пізнання світу або форму життя, й виділив шість типів пізнання світу, які відповідають шести типам особистості. Г. Олпорт збагатив дану модель, пояснюючи цінності як особистісні риси глибинного рівня (теоретичність; економічність; естетичність, соціальність; політичність; релігійність). Згідно Г. Олпортом, цінності – переконання в тому, що важливо в житті, а що ні,-є опорою і стрижнем індивідуальної філософії життя.

Д. Узнадзе досліджував поняття «ціннісні орієнтації» рівноцінно до використовуваних у психології понять «установка», «потреба», «інтерес». Згідно теорією Узнадзе, «установка» – це специфічний, цілісно-особистісний стан, що відповідає потребам особистості та ситуаціям зовнішнього середовища.

В. Ядов розуміє ціннісні орієнтації, як установку особистості на ті чи інші цінності матеріальної та духовної культури суспільства. Ціннісні орієнтації є своєрідним підсумуванням усього життєвого досвіду індивідуального розвитку, що, як вісь свідомості, є точкою відліку та критерієм виміру важливості й прийнятності поведінки та ставлення до світу. В. Ядов розробив диспозиційну концепцію регуляції соціальної поведінки: 1) складна система різних диспозиційних ієрархічно організованих формувань регулює поведінку та діяльність людини; 2) кожен рівень цієї системи має три компоненти: потребу, класифіковану з огляду на залучення індивіда в різні сфери соціальної діяльності; ситуацію, у якій індивід стикається з певними потребами; диспозиційне формування, яке регулює поведінку та діяльність людини; 3) формування системи цінностей відбувається на найвищому рівні розвитку

особистості та регулює поведінку в найбільш значущих ситуаціях соціальної активності [40; 120].

Система ціннісних орієнтацій – це не просто сукупність знань, а цілісна система когнітивних утворень (уявлень, понять, ідей), які пов'язані з певними емоційно-вольовими компонентами. Як наслідок, така система закріплює підпорядковану певній особистісній логіці сукупність переконань, ідеалів, заборон, які особистість прийняла як власні внутрішні орієнтири. Однак, попри їхню незалежність, вони загалом мають соціогенну природу, оскільки на них безпосередньо впливає суспільна система цінностей. Провідними компонентами суспільних систем цінностей є моральні норми, естетичні ідеали, політичні та правові принципи, філософські та релігійні ідеї.

Психологічна структура ціннісних орієнтацій містить три компоненти: пізнавальний, емоційний, поведінковий, для яких характерні певні закономірності взаємодії. Ці компоненти містять не тільки оцінні судження про об'єкт, а й певний спосіб орієнтування, на основі якого формуються критерії ціннісного вибору. Такі критерії внутрішніх переваг, або мотиви ціннісного вибору, і є ціннісними уявленнями, оскільки вони, з одного боку, є результатом порівняння потреб індивіда з можливістю реалізувати їх у конкретних умовах, а з другого – ще не передбачають наявності в індивіда схильності реагувати (діяти) в напрямі цього об'єкта певним чином. Для переважання такого реагування необхідно актуалізувати об'єкт ціннісного вибору ситуації, де ціннісні уявлення були б стимулом психічної діяльності, а їхній зміст і спрямованість – результатом цієї діяльності на основі усвідомленої потреби.

М. Рокич визначає цінність як стійке переконання, що певний спосіб поведінки чи кінцева мета існування є прийнятною з огляду на власні чи соціальні норми. М. Рокич сформулював основні властивості цінностей: загалом кількість цінностей порівняно незначна; усім людям притаманні однакові цінності, однак різною мірою виражені; цінності впорядковані в системи; джерела людських цінностей – культура, суспільство та особистість;

вплив цінностей наявний практично в усіх соціальних феноменах. Є два класи цінностей: термінальні та інструментальні. Термінальні стосуються переконань щодо значущості та важливості кінцевої мети поведінки чи існування, інструментальні – щодо прийняттого та оптимального способу дій. М. Рокич запропонував ієрархічну модель структури цінностей та метод прямого ранжування для діагностики ціннісних орієнтацій.

За П. Менцером, цінність – це те, що почуття людей „визнають” вищим понад усім, до чого вони прагнуть, беруть приклад і відносяться з повагою. Цінність – це сутність та умова повноцінного буття суб’єкта [80; 85]. А. Маслоу стверджує, що цінності людини мають у своїй основі глибоко різне сприйняття нею фізичного, соціального та власного психологічного світу, організація якого безпосередньо пов’язана з індивідуальною системою вартостей [73; 74].

Поняття цінності Б. Тон розкриває як: 1) важливі моменти екзистенції людини, які можна виміряти; 2) описати словами; 3) сформовано і розвинуто шляхом наслідування; 4) модифіковано у світогляд. Г. Гофстед розглядає цінності як ядро культури, які формуються впродовж перших десяти років життя людини. Він перший хто звернув увагу, що люди можуть проголошувати одні цінності а в реальному житті чи навіть експерименті – вибирати поведінку, яка відповідає іншим цінностям, при чому це відбувається ненавмисно. Г. Гофстед виділяє основні категорії, які впливають на цінності різних культур: ставлення до влади; дистанція до влади; колективізм та індивідуалізм; маскуліність і фемінність; способи поведінки у умовах невизначеності.

Цінності загалом тісно взаємопов’язані з духовною сферою особистості, будучи суттєвою ознакою рівня її розвитку. Ґрунтовний аналіз такого взаємозв’язку зустрічаємо у працях І. Беха, М. Боришевського, О. Колісника, Г. Костюка, С. Рубінштейна, М. Савчина, В. Століна та ін. Зокрема, М. Боришевський зазначає, що розвиток духовності передбачає наявність у структурі її носія розвинених ціннісних якостей – справедливості,

відповідальності, чесності та інших морально-релевантних вартостей [7; 8; 9; 20; 23; 29; 86; 92; 100].

Л. Рулл при розгляді цінностей враховує такі ракурси: «цінності важливі для мене» (проявляються в діяльності людини, яка є важливою тут і тепер) та «цінності важливі самі в собі» (важливі незалежно від результату та від користі), а також природні (невід’ємні від власного «Я» людини) та автотрансцендентні (можливість вийти за межі власного «Я», не обмежуючи власні потреби) цінності.

Цінності мають ряд властивостей, основні з яких визначає Л. Ерштейн: 1) це – інтрапсихічний феномен, що відображує ставлення суб’єкта; 2) завжди можна вказати, кому належать цінності, тобто вони лише суб’єктивні; 3) внаслідок того, що відображають кількісну категорію вартості, мають здатність змінюватися; 4) також це – засіб, за допомогою якого індивід суб’єктивує об’єктивну дійсність [43; 117].

Три взаємоперехідні форми існування цінностей розглядає Д. Леонт’єв: 1) суспільні ідеали; 2) предметне втілення цих ідеалів у діях та витворах людей; 3) мотиваційні структури особистості («моделі незалежного»), які спонукають її до предметного втілення у своїй діяльності. В поняття цінності також входять: ціннісні орієнтації; ціннісні стереотипи; ціннісні ідеали; ціннісні перспективи. Ціннісні орієнтації, Л. Леонт’єв трактує як, усвідомлені уявлення особистості про власні цінності. Ціннісні стереотипи-нормативні очікування окремих соціальних груп. Ціннісні ідеали – ідеальні кінцеві орієнтири розвитку цінностей суб’єкта в його уявленні.

І. Суріна дотримується наступного розуміння ціннісних орієнтацій – це оцінне відношення особи або групи до сукупності матеріальних і духовних благ, які розуміються як предмет (або його властивості), цілі і засоби для задоволення потреб особи (групи); виражаються ціннісні орієнтації в ідеалах, особовому сенсі життя і виявляються в соціальній поведінці особи (групи)” [].

Г. Віжлєцов визначає чотири варіанти життєвого шляху особистості в розрізі ціннісних орієнтацій: це оцінне відношення особи або групи до сукупності матеріальних і духовних благ, які розуміються як предмет (або його властивості), цілі і засоби для задоволення потреб особи (групи); виражаються ціннісні орієнтації в ідеалах, особовому сенсі життя і виявляються в соціальній поведінці особи (групи)” [43; 85].

Е. Дюркгейм в трактує поняття «ціннісні орієнтації» як взаємовплив суспільства і людини, тобто механізм що постійно регулює поведінку людини в соціумі є внутрішнє ухвалення ним соціальних цінностей за допомогою зовнішнього примусу. За теорією Т. Парсонса розкриває поняття «соціальна система», яка у власній підсистемі опирається на дві потреби: «діяча» та «цінності соціокультурного середовища». М. Вебер – основою становлення тієї чи іншої епохи є цінності. При цьому він виокремлює «культурно-історичну індивідуальність», яка включає: 1) суб’єктивна оцінка суб’єкта; 2) віднесення до цінностей. «Ситуаційний» характер носять цінності за теорією У. Томаса. Він вважає, що «соціальна ситуація» включає, як існуючі соціальні цінності, так і суб’єктивні установки, тобто становлення системи цінностей особистості відбувається при «визначені ситуації»: взаємодії чи суперництва.

Австрійська психологічна школа розглядає поняття «цінності» виключно як суб’єктивний феномен. Х. Еренфельс, цінність об’єкта полягає у задоволенні його бажань. В основу ієрархії цінностей вкладається можливість об’єкти приносити задоволення чи незадоволення. А. Мейнонг підводить поняття цінність до можливості переживання будь-якого суб’єктивного «почуття цінності». Тобто цінність можна приписувати будь-якому предмету, оскільки є хтось для кого він цінний.

К. Левін відкидає ціннісні судження із системи психологічних знань. Ідентично цінності виключали і біхевіористи. Б. Скіннер висловлював таке твердження: «Етика, мораль і цінності-не більше ніж результат асоціативного

навчання...» [75; 80]. Однак уже Е. Толман поняття цінності використовує для характеристики сили і спрямованості реакцій.

У класичному психоаналізі З. Фрейд концентрує увагу на внутрішньому прояві цінностей, які є основою Супер-Его – сховище як несвідомих, так і соціально обумовлених моральних установлень, етичних цінностей і норм поведінки, які служать свого роду суддею або цензором діяльності і думок Его, встановлюючи для нього певні межі [16; 69].

Підсумовуючи, підкреслимо, що цінності – це матеріальні або ідеальні предмети, які є важливими для даного соціального суб'єкта з позиції задоволення його потреб та інтересів. Похідними від них є ціннісні орієнтації як ті установки особистості котрі містять значущість надбань матеріальної та духовної культури. Чітка межа між явищами і, відповідно цими двома поняттями, на сьогодні, відсутня. Більш розповсюдженим є визначення цінностей як аспекту мотивації, а ціннісні орієнтації як різновиди соціальних установок (атитюд), які займають високе положення в ієрархічній структурі регуляції діяльності особистості.

Основний зміст ціннісних орієнтацій, за розглянутими теоріями, – це світоглядні та моральні переконання особистості, глибинні і постійні прихильності, принципи поведінки. Вищим проявом цільової детермінації особистості є моральні ідеали, які вступають в якості мотиву для їх вдосконалення. Це визначені цілі, вищі цінності моральної системи, в них зафіксована позиція належного, з якою оцінюється наявне, визначаються тенденції майбутнього в сьогоденні.

Отже, становлення ціннісних орієнтацій особистості відбувається в одному смисловому полі з культурою, духовністю, мораллю і гуманістичним світоглядом. У такий спосіб, ціннісні орієнтації особистості можуть бути об'єктом ціленаправленого впливу і формування у спеціально організованому процесі інтеріоризації загальнолюдських цінностей.

1.2. Спрямування, зміст, структура ціннісно-орієнтаційної сфери особистості

У всі часи насамперед ціннісно-орієнтаційна сфера забезпечувала духовну орієнтацію особистості, спрямованість її світогляду. Вся різноманітність світу постає як система «предметних цінностей» та оцінюється з позицій добра і зла, правди і брехні, прекрасного і потворного, справедливого і несправедливого тощо. До таких цінностей відносяться предмети матеріальної і духовної діяльності людини, суспільні відносини, а також природні явища, які мають суттєве значення і здатності задовольняти різноманітні потреби суспільства. Іншим видом цінностей є «суб'єктивні цінності», які охоплюють: установки, оцінки, вимоги, заборони тощо, виражені у вигляді норм. Вони є критеріями і показниками для людей. Таким чином, в центрі розуміння цінностей знаходиться ціннісне відношення особистості до світу, сторонами якого є «предметні цінності» і «суб'єктивні цінності».

О.М. Леонтєва, Б.Ф. Ломова, Л.І. Божович та інші відомі психологи розглядають спрямованість ціннісно-орієнтаційної сфери як системоутворювальну властивість особистості, яка визначає її сутність і структуру. Б.Ф. Ломов також визначає спрямованість, як ставлення того, що особистість отримує і бере від соціуму (матеріальні та духовні цінності), до того, що вона йому дає, збагачує його розвиток. К.К. Платонов розглядає спрямованість як атрибут свідомості, а не як властивість особистості. Себто відношення пролягає поряд із переживанням і пізнанням, що визначають різні прояви активності [16; 29; 86; 108].

В.М. Мясищев критикує термін «спрямованість», вважаючи його однобічним і малоефективним. Особистість – це ієрархічна, динамічна система суб'єктивних ставлень і відношень, що формується в процесі розвитку через виховання і самовиховання. Змістом особистості, за В.М. Мясищевим, є сукупність відношень до предметного досвіду людини і зв'язана з цим система цінностей. Домінуюче ставлення тут центрується на вирішення особистістю

питання про сенс власного життя, і в цьому вбачається її спрямованість [71; 75; 59; 90; 95].

В наукових джерелах часто спостерігається переконання, що цінності – це зовнішні утворення, тоді як ціннісні орієнтації – внутрішні утворення стосовно людини. Я. Гудечек розкриває суть цінностей і ціннісних орієнтацій, як відношення людини до світу, з допомогою якого відбувається самоствердження, саморозкриття сутності людини.

На думку Н. Юхименко, цінності слугують «світоутворювальним фактором, адже беруть участь у визначенні цілей та засобів, що відповідають тим чи іншим вартостям; виступають основою прийняття рішень, вносять стійкість у поведінку особистості та суспільне життя. Вони є джерелом норм і включені в ціннісно-нормативну систему особистості, поведінка якої залежить від того, якій системі вона надає перевагу та яке місце займає та чи інша цінність у цій ієрархічній системі» [40; 45; 78]. Отже, цінності виростають з об'єктивних потреб людини, усвідомлено формуються і трансформуються в її інтереси й прагнення.

В. Маслов також розглядає ціннісно-орієнтаційний світ, як об'єкт практичного інтересу людини, у формі їх включеності в сферу потреб і носія певних ставлень. Поряд із нормами, ідеалами, переконаннями та світоглядними орієнтирами цінності формують внутрішній світ людини, зокрема, її духовні вартості.

Л. Сіргаліна ціннісно-орієнтаційний світ називає вищим рівнем диспозиційної системи, що повністю залежить від цінностей соціальної спільноти, з якою себе ідентифікує певна особа. Вони є найважливішим компонентом структури особистості, в яких резюмується весь життєвий досвід, накопичений особистістю в індивідуальному розвитку. Це той критерій, що дасть можливість визначити формування загально визнаних норм поведінки в усіх сферах життя сучасного суспільства. Фундаментальна основа ціннісних

орієнтацій – власне цінності, які є одночасно і джерелами, й носіями значущих для людини смислів [95; 96].

На думку Н. Худякової, розвиток ціннісно-орієнтаційного світу людини характеризується послідовним виникненням основних типів ціннісних систем: а) «цінностей індивідуально-корисного»; б) «цінностей суспільно-значущого»; в) «цінностей особистісно-значущого»; г) «цінностей сімейно-значущого», що супроводжується виникненням і зростанням ціннісної боротьби між людьми, а також ідеалізованим її подоланням на завершальному етапі [74; 95].

Особистість – це динамічна система, тому велика кількість науковців розглядають формування ціннісно-орієнтаційної сфери у загальній періодизації людського розвитку. Традиційною класифікацією цінностей у вітчизняній психології є їх розподіл на: а) загальнолюдські; б) загальносоціальні; в) соціально-групові; г) особистісно-індивідуальні. Також цінності поділяють на: актуальні (відіграють важливу роль у формуванні особистості); б) потенційні (потреба в досягненні яких ще існує). Теоритичний аналіз наукових праць розкриває види: а) природні (незалежні від людства); б) соціальні – (формується під впливом соціуму).

Ціннісно-орієнтаційний світ загалом тісно взаємопов'язаний з духовною сферою особистості, будучи суттєвою ознакою рівня її розвитку. Ґрунтовний аналіз такого взаємозв'язку зустрічаємо у працях І. Беха, М. Боришевського, О. Колісника, Г. Костюка, С. Рубінштейна, М. Савчина, В. Століна та ін. Зокрема, М. Боришевський зазначає, що розвиток духовності передбачає наявність у структурі її носія розвинених ціннісних якостей – справедливості, відповідальності, чесності та інших морально-релевантних вартостей [18; 20; 26; 39; 45; 53; 61].

Ряд учених співвідносять ціннісно-орієнтаційний світ з потребами, мотивами й настановленнями особистості. Так, Є. Головаха вважає, що свідомі потреби людини можуть бути водночас її головними життєвими цінностями [39, 115.]. Однак, Д. Леонт'єв та Ф. Василюк категорично розмежують ці

поняття: цінності не обмежені певним моментом і, на відміну від потреб, можуть відображати інтереси суспільства в цілому, а не лише конкретної особи [26; 35]. Кількість цінностей, якими може розпоряджатися людина, значно менша, ніж настановлень, пов'язаних із конкретними ситуаціями. До того ж цінності визначають основні якісні характеристики настановлень, маючи більшу суб'єктивну значущість, а не навпаки.

Ж. Піаже формування ціннісно-орієнтаційного світу пов'язує з інтелектуальним розвитком. Вів вважав, що вікові зміни в когнітивних процесах призводять до змін в моральному розвитку і виділив дві основні стадії морального розвитку: 1) «початкова стадія» – для дітей, на цій стадії, моральні норми не змінні і не підлягають обговоренню, їх потрібно чітко дотримуватися, якщо цього не робити можливі негативні наслідки; 2) «моральний релятивізм» – оцінка моральних норм, можливість внесення змін, і за потреби формування нових – власних цінностей.

Л. Колберг, вносить певні зміни в стадії виокремлені Ж. Піаже, обґрунтовуючи три рівні моральних суджень, крім цього, кожна з них включає ще по дві стадії: 1. Передконвенціональний (егоцентричність, моральні цінності носять зовнішній характер, дотримання цінностей базується на уникненні покарань): а) дитина виконує встановлені норми для того щоб уникнути покарання; б) дотримання норм для власної вигоди (підтримка група, взаємодія з оточуючим світом). 2. Конвенціональний (конформність, некритичність): а) виконання цінностей для того щоб «бути хорошим»; б) уникнення осуду з боку влади, близьких. 3. Постконвенційний (автономність): а) відповідність власним цілям і дотримання загальнолюдських; б) пріоритетність законів власної совісті, прихильність універсальним етичним принципам [93; 94; 95].

Г. Дюпон пов'язує формування ціннісних орієнтацій із стадіями емоційного розвитку людини, тому виокремлює шість основних стадій розвитку емоційних стосунків: 1) початкова егоцентрично-позаособистісна – некритичність прийняття емоційних оцінок від дорослих дитиною; 2)

міжособистісна – здатність до емоційної децентрації; 3) психологічна – формування класифікацій людей на основі яскравої емоційної забарвленості; 4) неприйняття або адаптація – пошук власного «Я»; 5) автономії – самовизначення особистості при подоланні суперечностей між власними, внутрішніми цінностями і цінностями із зовнішнього світу; 6) інтеграційна стадія – цілісність, гармонія між цінностями особистості і цінностями суспільства [56; 82; 103].

Вітчизняні вчені розкритикувавши Ж. Піаже за недостатність розгляду соціальних аспектів розвитку особистості сформувавши власні погляди. Зокрема, Л.С. Виготський стверджував, що формування ціннісних орієнтацій відбувається на основі провідної діяльності (вікового новоутворення) на відповідному онтогенетичному розвитку людини. Д. Б. Ельконін зауважував, що має місце «криза розвитку», переосмислення власних і загальнолюдських цінностей. В. І. Слободчиков пов'язував зміну «людських спільнот», із зміною життєвої позиції і діяльності особистості.

Цінності мають ряд властивостей, основні з яких визначає Л. Ерштейн: 1) це – інтрапсихічний феномен, що відображує ставлення суб'єкта; 2) завжди можна вказати, кому належать цінності, тобто вони лише суб'єктивні; 3) внаслідок того, що відображають кількісну категорію вартості, мають здатність змінюватися; 4) також це – засіб, за допомогою якого індивід суб'єктивує об'єктивну дійсність.

Д. Леонтьєв та М. Яницький поділяють цінності на реальні та декларовані. Декларовані – цінності нижчих рангів, від яких особа може відмовитися в будь-який момент. Вони приводять ціннісну систему у видиму відповідність з вимогами соціуму. Якщо реальні цінності не відповідають соціуму, то людина демонструє декларовані, – свого роду захисний механізм, за допомогою якого вона взаємодіє із середовищем, уникаючи конфліктів [97 с. 26].

Коли доводиться робити вибір, людина сприймає не лише позитивні цінності, а й регресивні. Першу групу Г. Олпорт назвав цінностями росту, а другу – цінностями свідомого регресу [118, с. 61-62]. Регресивні цінності дозволяють критично оцінити певну ситуацію, допомагаючи таким чином прийняти потрібне в даному випадку рішення.

Реалізація ціннісно-орієнтаційної сфери здійснюється за допомогою прогностичної функції, яка охоплює вироблення життєвої позиції, створення майбутнього образу, визначення перспектив розвитку особистості.

Д.О. Леонт'єв виокремлює три форми існування цінностей: 1) ідеально-вироблені суспільною свідомістю та узагальнені уявленнями про досконалість; 2) предметно-здійснювана – зафіксовані у культурі виявлення ціннісних ідеалів, які здійсненні безпосередньо людською діяльністю; 3) особистісна – являється засобом усвідомлення важливості предмета. Варто додати, ще таку форму, яка екзистенційна – свобода, яка визначається як відповідальність за результат свого вибору.

Крім форм, також слушно виділити компоненти ціннісних орієнтацій: 1) когнітивний – знання (знання про цінності, знання-цінності); 2) емотивний – емоційна складова, що витікає із оцінки (оціночні судження); 3) поведінковий – реалізація ціннісних орієнтацій в поведінці особистості; 4) духовно-креативний – формування власної позиції у розвитку духовних цінностей, що актуалізує процес самовдосконалення. Кожен компонент між собою взаємопов'язаний, вони регулюють життя особистості і дають змогу розвиватися ціннісно-орієнтаційній сфері.

Становлення ціннісно-орієнтаційної сфери особистості відбувається у декілька фаз: перша фаза – це формування ціннісного «образу світу» (особистість привласнює цінності суспільства), коли особистість розкриває власне ставлення до явищ навколишньої дійсності та проявляє ціннісні орієнтації в усіх сферах життєдіяльності; друга фаза, коли спостерігається перебудова особистості, що включає самопізнання, самооцінку, формування

власного Я-образу, тоді відбувається переоцінка власної ціннісно-орієнтаційної сфери, диференціація, стабілізація; третя фаза – це формування «образу майбутнього», коли актуалізується: прогноз, цілепокладання, проектування, узгодження, систематизація, що є основою становлення власної життєвої перспективи; четверта фаза – індивідуація, себто відмовлення та розгортання первинної цілісності і єдності індивіда, максимальна реалізація його сутності.

Висновки до першого розділу

1. Аналіз фундаментальних філософських концепцій дає змогу стверджувати, що категорії цінностей учені-філософи усіх часів відводять пріоритетну позицію – як значущому аспекту функціонування особистості, осмислення засад власного життєздійснення і вибору таких стратегій саморозвитку, що відповідають вищим духовним канонам людинотворення.

2. Становлення цінніно-орієнтаційного світу сучасного соціального працівника відбувається в одному смисловому полі з культурою, духовністю, мораллю і гуманістичним світоглядом. У такий спосіб, ціннісні орієнтації особистості можуть бути об'єктом ціленаправленого впливу і формування у спеціально організованому процесі інтеріоризації загальнолюдських цінностей.

3. Соціокультурна реальність спричиняє дію культурних факторів – цінностей і відповідних орієнтацій, які є носіями змісту людського буття, системоутворювальним чинником смислового наповнення індивідуальної свідомості і суспільної практики людської життєдіяльності, формотвірним сегментом культурно-історичної цілісності суспільних об'єднань [3, с.113]. Відтак ціннісно – орієнтаційний світ – це динамічно інтегральне утворення, яке акумулює весь життєвий досвід людини, її систему знань та безпосередньо впливає на зміст і характер її світобачення.

4. Ціннісно – орієнтаційний світ сучасного соціального працівника визначає не лише мотивацію його поведінки, а й складає світогляд та майбутні професійні орієнтації. Цінності світоглядного характеру, духовні цінності є культурними універсаліями, й виступають смисловими орієнтирами діяльності суб'єктів, причинності явищ соціального і особистісного світів, забезпечують духовну-вольову єдність суспільства, відповідний рівень самосвідомості та організованості його членів.

II. Генеза, функціонування і самоорганізація ціннісно-орієнтаційного світу особистості

2.1. Онтогенетичні закономірності формування ціннісно-орієнтаційної сфери

Ф. Василик, З. Карпенко, Г. Радчук, В. Мицько, Б. Братусь [21; 48; 93; 75; 5] процес становлення ціннісно-орієнтаційної світу особистості називають аксіогенезом та описують ряд онтогенетичних його стадій із відповідними особистісними трансформаціями.

Ф. Василюк [21, с. 73-74] відзначає, що для особистісного вдосконалення та росту, цінності повинні здобувати якості реально діючих мотивів і джерел свідомості буття. При цьому ціннісні орієнтації виступають механізмом особистісного росту і саморозвитку та самі носять характер, що розвивається та виступає динамічною системою.

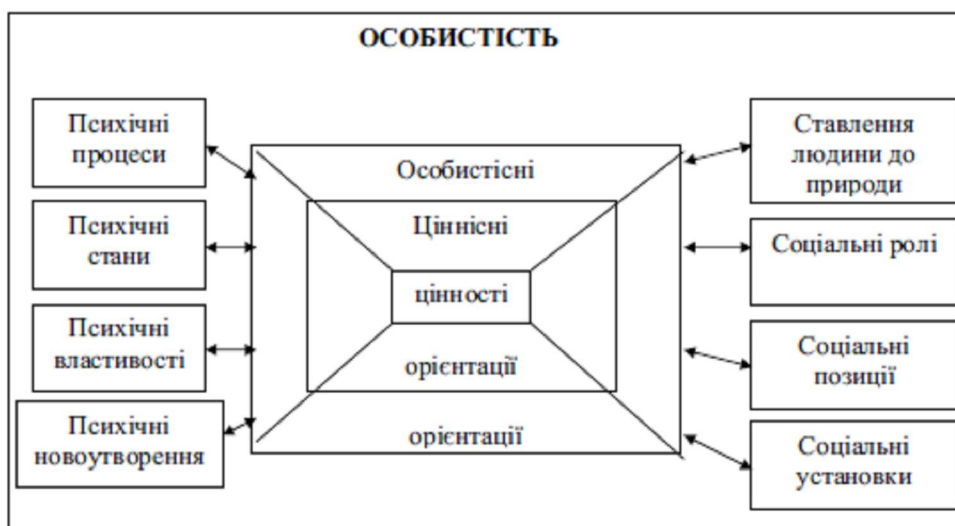

Рис. 2.1. Ціннісно-орієнтаційний світ особистості.

На рисунку 2.1 представлено цінності, ціннісні орієнтації та особистісні орієнтації. Слід розуміти, що в цінності переважає спрямованість на соціальний прогрес і розвиток людини з призначенням, що виключає можливість негативного у її значенні. А звідси й ціннісні орієнтації є позитивним утворенням. Особистісні орієнтації, в свою чергу, можуть бути як позитивними,

так і негативними, адже вони можуть бути спрямовані і на вади, як необхідність відповідати громадській думці та сучасній реальності [21, с.75].

З. Карпенко [48, с.25] визначає аксіогенез як «цілісний процес розвитку ціннісно-орієнтаційного світу особистості, наділеної біологічними, психічними, соціокультурними та духовно-трансцендентними можливостями. Продукт аксіогенезу особистості – аксіопсихіка – включає у себе різноманітні вияви її ціннісно-орієнтаційної сфери: мотиваційні (суб'єктивні, психічні, смислові) відношення, диспозиційні утворення (соціальні установки, ціннісні орієнтації), мотиваційні складові (потреби, інтереси, ідеали, загальну спрямованість діяльності та поведінки), емоційно-ціннісні характеристики процесу переживання (його предмет і зміст моральної колізії), а також життєві вибори особистості в різних сферах її самовизначення» [48, с. 26]. Результатом аксіогенезу особистості, на думку авторки сучасної його концепції, повинна бути ціннісна свідомість із рядом послідовних диспозиційно-мотиваційних утворень: «передчуваю», «треба», «мушу» та «буду». Зазначені структури забезпечуватимуть регуляцію поведінки в різних видах діяльності, стимулюватимуть прояви моральних якостей та розвиток духовності особистості [47; 48; 49].

Г. Радчук аксіогенез розглядає як складний нелінійний творчий процес вільного вибору особистістю певних ідеалів, сенсожиттєвих настанов, який зумовлює ціннісно-цільовий вектор її самореалізації в контексті цілісної життєдіяльності [93; 94].

В. Мицько зазначає, що «розвиток ціннісно-орієнтаційного світу особистості здійснюється через розгортання її суб'єктності як потенційної здатності до самовияву і саморозвитку», що, відповідно, здійснює важливий вплив на її особистісне становлення [75, с. 16].

Б. Братусь у розвитку ціннісно-орієнтаційного світу особистості визначає конкретні послідовно змінюючі одна одну стадії: 1) егоцентричну (в якості цінностей приймається лише те, що слугує власним інтересам); 2)

групоцентричну (головними стають цінності та норми групи, з якою ідентифікує себе людина); 3) просоціальну (приймаються загальнолюдські цінності); 4) духовну (визнання високодуховних ідеалів, пов'язаних з уявленнями про Бога та добро) [5, с. 36].

Жодна людина не народжується із уже сформованим ціннісно-орієнтаційним світом, тому онтогенез основний чинник його становлення. Формування ціннісно-орієнтаційного світу особистості відбувається у процесі соціалізації, тому проявляється мінливий характер розвитку, який ґрунтується на взаємодії двох суперечливих тенденцій: тенденції до збереження та тенденції до зміни системи.

При формуванні ціннісно-орієнтаційного світу особистості неможливо розглядати людину окремо від суспільства, адже розвивається вона тільки в діалозі з навколишнім світом. Себто, спочатку формується ставлення (активність самого суб'єкта) до конкретних людей, їх вчинків, дій, а лише на цій основі відбувається становлення відношення людини в принципі (індивідуальне світобачення).

Онтогенетично першою формою осмислення або суб'єктивації світу виступає безпосереднє емоційне спілкування дитини з дорослим (період новонародженості та вік немовляти). Якщо спілкування в період немовляти буде емоційно позитивним, то у в дитини створюється емоційно позитивний тонус, що є ознакою її фізичного, психічного здоров'я і є стрижнем при формуванні ціннісно-орієнтаційного світу. Себто позитивні емоції, не менш важливі для життя, як якісне харчування чи свіже повітря й тепло.

Раннє дитинство (1 – 3 роки) розкриває структуру соціальної ситуації розвитку, як дитина – предмет – дорослий. Згідно з А. Лобком виникає «первинна персоніфікація предметного світу: один за іншим предмети навколишнього світу стають особисто впізнаваними». Отже, ознайомлення із предметами через стійке їх включення в контекст власної життєдіяльності є генетично первинною формою оцінювання та осмислення суб'єктом зовнішньої

дійсності [101]. При цьому дитина раннього віку, з допомогою психологічного новоутворення – Я, приймає елементарні цінності та творить смисли навколишнього предметного світу, спостерігаючи за діями дорослих і за супровідними цим діям емоційними вираженнями.

«Я», як активне начало, забезпечує об'єднання усіх життєвих виявів особистості, формує прагнення до змін, вміння оцінити себе із середини, а також задіяти глибинні сутності, щоб об'єднати своє минуле, теперішнє і майбутнє. «Я» є найвищою концентрацією суб'єктивності (індивідуальності, глибинної неповторності) та суб'єктності (зовнішньої і внутрішньої активності, духовного споглядання) людини, в якій втілюються усі відчуття: від ситуативних станів до кардинальних учинків, фундаментальних життєвих рішень, переживання власної цілісності й нероздільності свого минулого, теперішнього, майбутнього і вічного. Саме в цей період виникає тенденція до «сили Я», основою якої є справжні людські цінності і яка забезпечує розвиток просоціальної спрямованості особистості дитини [8, с.138].

Розвиток особистості в період раннього дитинства відбувається у сім'ї, де батьки формують фундаментальні цінності, відповідаючи та питаючи «Що таке добре?», «Що таке погано?» тому дитина, з перших років свого життя, усвідомлює, що вона знаходиться у певній групі, яка несе у собі відповідні правила і норми. А отже, в міру наявної активності, дитина засвоює тип відносин, з тими ціннісними орієнтаціями, які у ній склалися, перероблюючи їх у риси своєї особистості.

Наступним важливим періодом на шляху становлення ціннісно-орієнтаційного світу особистості виступає дошкільний вік, де провідною діяльністю виступає сюжетно-рольова гра. Граючись, дитина пізнає світ, стосунки, ролі, поведінку людей, моделює міжособистісні стосунки в ньому, вчиться орієнтуватись у різних сферах людської життєдіяльності, оволодіває правилами та нормами життя, що, в свою чергу, впливає на формування ціннісних орієнтацій.

В. Чудновський рекомендує уже саме з цього віку розпочинати роботу з психолого-педагогічного формування смисложиттєвих орієнтацій. Адже ранній розвиток дитини є основою її подальшого життя, а більшість сензитивних для становлення особистості періодів тривають у цей час, коли активно засвоюються інтелектуальні, етичні, естетичні та інші норми поведінки. Означений процес здійснюється через посередника (дорослого) та співучасника (однолітка); а головну роль у формуванні ціннісно-орієнтаційної системи на даному етапі відіграє сім'я [115, с. 8].

Поряд із цим, вагомий вплив на дитину, яка відвідує дитячий садок, на становлення її первинних ціннісно-орієнтаційних утворень чинить і вихователь – як референтна для наслідування постать дорослого. Виникають різноманітні стосунки дитини з однолітками, утворення дитячого угруповання.

Б. Додонов вважає, що першим фільтром, за допомогою якого дитина, приміряючи на себе певні цінності, приймає одне й відкидає інше, є уява. Сміслові аспекти уяви й регулювання практичної діяльності, на думку вченого, утворюють єдину систему. Сміслоутворення, що здійснюється у плані уяви, випереджає у своєму розвитку реальну динаміку життєвих відносин. Отже, уява задає «зону найближчого розвитку» особистості в цілому та ціннісно-смісловій сфері зокрема [4, с. 15].

Н. Полковникова пропонує наступні критерії оцінки ціннісної системи дошкільників: ціннісне ставлення до навколишнього світу; ціннісні уявлення та знання, пізнавальна активність щодо суспільно значущих вартостей; ціннісна поведінка, прояви наявних знань у відносинах із дорослими та ситуаціях вільного вибору [102, с. 197]. В. Слободчиков вважає, що позбавлення в цьому віці розриву психологічного зв'язку з матір'ю і входження у нові відносини з навколишнім світом, хоч і опосередковано, але виводить дитину за межі її егоцентричної індивідуальності у сферу суспільних життєвих смислів [104, с. 158].

Молодший шкільний вік (6 – 7, 10 – 11 років), провідна діяльність – навчання. Д. Ельконін стверджував, що навчальна діяльність є суспільною за своїм змістом (у ній відбувається засвоєння усіх надбань культури та науки, нагромаджених людством, а отже і цінностей), суспільною за своїм сенсом (вона є суспільно значущою і суспільно оцінюючою), суспільною за своїм виконанням (виконується відповідно до суспільно вироблених норм).

Дитина, все ще орієнтуючись на цінності та домагання батьків, дедалі частіше починає керуватися власними виборами, успіхами, статусом у групі ровесників. Вступ у зазначений соціальний інститут сприяє поступовому виходу за межі власне дитячого способу життя – у зв'язку з переходом до виконання нової суспільно значущої учбової діяльності. Відтак, переживання дитини набувають нового для неї смислу, і вона вже свідомо опирається не лише на власні прагнення та смисли, а й на зовнішні цінності [11; 14; 15]. Молодший школяр, отже, активно вчиться ціннісно-орієнтаційному ставленню до дійсності через систему суспільно-прийнятих моральних критеріїв.

Процес переживання цінностей у молодшому шкільному віці, згідно з А. Задорожнім, має певну послідовність: спочатку цінність неусвідомлена, дитина не розуміє її значення; згодом важливість її усвідомлюється, відбувається репрезентація неусвідомленого об'єкта у стан усвідомленої значущості, тобто осмислення цінності [55, с. 62].

Отже, в дошкільному та молодшому шкільному віці формуються певні ціннісні орієнтації та смисли, необхідні для успішної побудови контактів, здійснення відповідних видів діяльності й переходу на наступні періоди особистісного розвитку. О. Легун узагалі схиляється до думки, що так звана «смісложиттєва концепція особистості» починає закладатися до підліткового віку і хоча може трансформуватися та змінюватися протягом наступних періодів, проте ще на ранніх етапах свого розвитку є вже доволі сталою. Дослідниця стверджує, що в основі такої концепції лежать цінності, потреби, стосунки та конструкти зростаючої особистості [90, с. 279].

Наступним важливим етапом становлення досліджуваного утворення у процесі соціалізації є підлітковий вік (11 - 14 років у дівчат, 12 – 15 років у хлопчиків). Як відомо, центральне психологічне новоутворення даного періоду онтогенезу – виникнення почуття дорослості, що і викликає суттєву переорієнтацію із „дитячих” норм та цінностей на „дорослі” орієнтири життя. У процесі розвитку ціннісно-сислової сфери підлітка відбувається диференціація моральних оцінок, виробляються більш узагальнені ідеали та еталони, формується новий рівень смислового поля – ставлення до людей та світу загалом [91].

Окреме місце у підлітковому віці посідає, входження у нову групу, що веде за собою розвиток особистості в групі, вибір для себе референтної групи, а отже постійне вдосконалення себе, щоб відповідати їх правилам та нормам.

Групи в підлітковому віці, постійно змінюються. Збільшення ролей підлітка обумовлює виникнення різноманітних спільнот, які можна поділити на: а) спільноти, які ведуть до особистісного зростання особистості (спортивні секції, туристичні походи, позакласна робота тощо): б) спільноти, які ведуть до дезорієнтації особистості в соціумі, тобто занепаду ціннісно-орієнтаційного світу.

Інтеграція підлітка в референтних групах потребує постійного вдосконалення, себто індивідуальні якості, які є цінними в одній групі, відкидаються частково, або й повністю в іншій групі, тому особистість для власного самовизначення повинна врахувати здійснити вибір виходячи із власного ціннісно-орієнтаційного світу.

Цей вік є періодом інтенсивного формування системи ціннісних орієнтацій, що впливають на становлення особистості в цілому. Відповідний процес стимулюється інтимно-міжособистісним спілкуванням як провідною діяльністю даного вікового періоду, зустрічами із багатством форм як власного внутрішнього світу, так і світопростором «Іншого».

Н. Кирилова в результаті емпіричних досліджень виокремлює чотири типи ціннісних орієнтацій підлітків. Серед них два зорієнтовані на цінності самореалізації в соціальній сфері й два – на цінності власного існування [3, с. 19].

О. Хухлаєва зазначає, що в цьому віці індивіди вперше можуть усвідомити й виразити власні цінності вербально. Підліток не лише формулює їх для себе, а й реалізовує у своїй життєдіяльності [10, с. 99]. У той же час особистість починає орієнтуватися на цінності референтної групи однолітків, тоді як сімейні цінності тимчасово або назавжди можуть відштовхуватись. За даними ряду досліджень, недостатній розвиток ціннісних орієнтацій деформує духовні, пізнавальні та естетичні потреби підлітка (Н. Демиденко, О. Журавльова) [28, с. 235].

Проте найбільш значущий у даному контексті період – це юність, коли активно формуються усі основні сфери та складові особистості. Згідно з періодизацією онтогенетичного розвитку, запропонованою В. Слободчиковим, вік від 17 до 21 років виступає етапом активної індивідуалізації. Це період входження молодого людини у нові виміри й нові умови життя, становлення її самостійності та відповідальності, первинного професійного вибору та ряду інших особистісних змін. У зв'язку з цим суттєво підвищується інтерес до цілей та цінностей власного існування. На даному етапі також посилюється потреба бути визнаним у світі дорослих, досягти незалежності, ствердити власне „Я” та відшукати свої унікальні життєві смисли. Л. Божович, як і ряд інших дослідників, вказує, що юність завершується виникненням особливого новоутворення, яке позначають терміном „самовизначення” [11; 12].

М. Савчин та Л. Василенко зазначають, що зрілість, яка формується саме в період юнацького віку (приблизно від 18 до 20 років), наділяє людину здатністю самостійно приймати й реалізовувати рішення, розробляти життєві плани, бути активним учасником суспільного життя, усвідомлювати особисту громадянську відповідальність за певні життєві вибори й особистісні цінності,

бути повноправним суб'єктом свого життя, реалізуючи конкретні його стратегії [107; 108, с. 57-62].

І. Кулагіна та В. Колюцкий стверджують, що на початку самостійного життя особистості основні напрями її онтогенезу пов'язані з: гедоністичною спрямованістю (свого роду „рудименти” дитинства); егоїстичною спрямованістю (сформована ієрархія системи цінностей із домінуванням егоїстичних мотивів); духовно-етичною та сутнісною спрямованістю (вибір професійного шляху, самовизначення). Кожна із зазначених ліній по-своєму впливає на складний процес самовизначення людини, проте нерідко остаточний вибір здійснюється вже за межами юності, коли відкриваються інші суттєві сторони спрямованості особистості [88, с. 30].

Отже, хоча до завершення юнацького віку ціннісно-орієнтаційна сфера може вважатися відносно сформованою та стійкою, проте і в цей період, і на протязі усього подальшого онтогенезу індивіда вона залишається достатньо динамічною.

Під час дорослості (на межі 30 років) ціннісно-орієнтаційний світ особистості зазнає змін, як в духовному, інтелектуальному розвитку так і в творчих і фізичних здібностях. Криза тридцяти років призводить до переоцінки життєвих цінностей, можливого розчаруванні в ціннісних ідеалах.

Вже у період старості (після 60 років) ціннісно-орієнтаційний світ особистості набуває специфічного характеру, тобто Я-концепція вже не активним джерелом нових життєвих прагнень, знижується її роль у досягненні мети, бо заплановане вже давно реалізоване. Основним в цей період є потреба в увазі, любові, турботі про інших.

Як слушно зауважує Н. Володарська, „з кожним наступним віковим етапом відбувається активна трансформація ціннісної системи, яка спонукає особистість до необхідності вносити відповідні корективи в індивідуальну систему цінностей” [30; с. 146]. Можна впевнено стверджувати, що виникнення, становлення, трансформація й продукування цінностей та смислів

відбувається протягом усього життя людини. При цьому модифікуються зазначені утворення й механізми їх розвитку залежно від її діяльності, у тому числі, від обраної професії [42, с. 204].

Як суспільні цінності, так і особистісні смисли непостійні – вони змінюються в часі у зв'язку з цілком закономірними процесами їх переоцінки та переосмислення.

Насамкінець зауважимо, що ціннісно-орієнтаційна сфера протягом свого розвитку потрапляє під одночасний вплив багатьох чинників, суб'єктивних та об'єктивних, що впливають на формування системи цінностей, побудову їх ієрархії, стимулюють пошук і знаходження особистісних смислів, визначення відповідних життєвих планів, намірів та перспектив їх реалізації. Одним із таких значущих чинників виступає професійна діяльність як провідний стимул особистісного становлення. Тому розглянемо цей чинник та його зміст детальніше.

Отже, розглядаючи теорії становлення ціннісних орієнтацій в онтогенетичному розвитку людини, висновуємо, що кожен індивід у процесі соціалізації долучається у відповідну вікову систему, яка формує його бачення при цьому і дає змогу самостійно обирати власний життєвий шлях, керуючись опрацьованою системою ціннісних орієнтацій.

Кожен онтогенетичний розвиток ціннісно-орієнтаційна сфери формується на основі залучення особистості до культури, що являє собою процес формування індивідуальної системи цінностей, у процесі якого особа стає особистістю (привласнює сукупність властивостей, які дають змогу жити в суспільстві як повноправний і повноцінний громадянин, взаємодіяти з іншими людьми і здійснювати свою діяльність). З допомогою культури особистість має власний життєвий вибір, який зумовлений «сукупним життєвим ресурсом», під яким розуміють здоров'я, особливості віку, статі, а також соціальні привілеї (освіта, соціальне походження, професія), самооцінка тощо.

2.2. Професіоналізація ціннісно-орієнтаційного світу сучасного соціального працівника

Основна рушійна сфера сучасного соціального працівника – це професіоналізація ціннісно-орієнтаційного світу, тобто посилення соціальної активності, збільшення ступеня відповідальності як за власну долю, так і за підвищення ефективності економічних процесів у суспільстві.

Професіоналізація ціннісно-орієнтаційного світу передбачає проблему особистісного і соціального розвитку майбутнього фахівця, як активного суб'єкта соціальної дії. Сучасний соціальний працівник повинен використовувати усі аспекти власної професії, тобто широкі соціальні зв'язки, представлені вимоги, як до професії, так до професіонала загалом, специфіку і зміст власної професійної діяльності, коло професійних завдань і бути завжди готовим вирішувати їх у змінних соціальних умовах суспільства. Себто, професіоналізація – це засвоєння усіх професійних знань, умінь і навичок, норм поведінки і ціннісних орієнтацій, ідеалів і внутрішніх структур особистості.

Проаналізувавши відповідну літературу з даної професії та професійної діяльності, можна зробити висновок, що поняття «професіоналізація» є досить поширене, себто в одних роботах дається визначення цього поняття, в інших його предметний сенс витікає з контексту, отже представимо наступні групи визначень:

1. Педагогічне визначення: професіоналізація – це спеціальна професійна підготовка суб'єкта до майбутньої професійної діяльності, тобто професійна освіта [6, с.111.].

2. Соціологічне визначення: професіоналізація – це приналежність до певного професійного співтовариства, одна з форм самореалізації людини в ході її професійної діяльності, тобто професіоналізація в даному випадку ототожнюється з самим процесом професійної діяльності; процес, за допомогою якого посада вабить претензію на статус і, отже, винагорода і привілеї професії [105, с.324.].

4. Соціально-економічне визначення: професіоналізація – це умова розвитку людських трудових ресурсів, як процес включення (або виключення) учня в соціально- економічну практику через сферу зайнятості [56, 152].

Через свій соціальний характер, професіоналізація ціннісно-орієнтаційного світу особистості здійснюється за допомогою діяльності певних суспільних структур і соціальних інститутів. Соціальними агентами професіоналізації є сім'я, загальні освітні установи, професійні освітні установи, соціальні організації і трудові колективи, держава в цілому.

Беручи до уваги періодизації професійного розвитку зарубіжних вчених, то найпомітніше місце займає теорія Д. Сьюпера, в якій описано процес формування професійної Я-концепції і професійний шлях розділений на п'ять етапів [96, с.138-139].

1. Етап зростання (від народження до 14 років) – особистість в даний період здійснює програвання різноманітних соціальних ролей (у тому числі і професійних), пробує себе в різноманітних видах діяльності (ігрова, навчальна, трудова), відбувається усвідомлення своїх переваг, формування інтересів, які здатні вплинути на подальший професійний вибір. Я-концепція розвивається через ідентичність із значущими дорослими.

2. Етап дослідження (від 15 до 24 років) – особистість прагне розібратися і визначитися в своїх потребах, інтересах, цінностях, здібностях і можливостях, що є основним етапом у самовизначенні вибору професії і початку її освоєння.

3. Етап зміцнення кар'єри (від 25 до 44 років) – передбачає стійке зміцнення свого положення в обраній професії, розширення поля стійкої особистої позиції. Найчастіше цей етап виявляються найбільш творчими, результативним і динамічним в набутті професійної майстерності і соціального статусу.

4. Етап збереження досягнутого (від 45 до 64 років) – прагнення зберегти досягнуте кар'єрне положення, себто професійний розвиток здійснюється в одному напрямі без виходу за рамки знайденого професійного поля.

5. Етап спаду (після 65 років) – спад фізичних і розумових можливостей, що приводить або до часткового скорочення професійного навантаження, або до припинення трудової діяльності. Тут можливі виникнення потреби передавати свій досвід і зміна професійних ролей (наставник, експерт).

А.А. Трущева вводить свою періодизацію професійного розвитку особистості, яка включає чотири етапи [22, с.16-17]:

Перший етап – формування професійних намірів – для того щоб особистість здійснила вибір професії, вона повинна врахувати свої індивідуально-психологічні особливості. Себто цей етап передбачає усвідомлення необхідності професійної підготовленості, формування первинних професійних цілей і шляхів їх досягнення, орієнтація і самовизначення у професійній діяльності

Другий етап – професійна підготовка – освоєння системи професійних знань, умінь і навичок, формування професійно важливих якостей особистості, позитивного відношення та інтересу до майбутньої професії. Це відбувається на трьох рівнях: психологічному, інтелектуальному і соціальному. Психологічний рівень припускає формування готовності до даного виду діяльності, усвідомлення людиною своїх можливостей, здібностей, інтересів, що відповідають вимогам спеціальності. На інтелектуальному рівні відбувається засвоєння теоретичних знань, умінь і навичок, оволодіння навичками професійного самовдосконалення. На соціальному рівні формуються уявлення про соціальний статус фахівця, необхідність професії на ринку праці, її престижність.

Третій етап – професіоналізація – входження (адаптація) і освоєння професії, надбання професійного досвіду, розвиток властивостей і якостей особистості, необхідних для кваліфікованого виконання професійної діяльності.

Четвертий етап – майстерність – характеризується творчим виконанням професійної діяльності; інтеграцією сформованих професійно важливих

якостей особистості в індивідуальний стиль діяльності; постійним вдосконаленням методик і технологій власної професійної діяльності.

Періодизація становлення професіоналізму, запропонована А.К. Марковою, включає такі етапи (рівні) цього процесу [50, с.521-522]:

1. Допрофесіоналізм – людина здійснює деяку роботу і види праці, ще не володіючи якостями, властивими професіоналу, не оволодівши нормами і правилами професії, не досягнувши в праці високих і творчих результатів.

2. Професіоналізм – людина послідовно опановує якості професіонала, формуючи навички професійної діяльності. У міру розвитку мотиваційної сфери людина все більш свідомо підвищує свою професійну майстерність, усвідомлюючи при цьому себе в професії, розвиває себе засобами професії.

3. Суперпрофесіоналізм – професійна діяльність характеризується на цьому рівні високими досягненнями і творчими успіхами. Головною особливістю цього рівня є творче збагачення професії своїм особистим внеском, що впливає на прогрес суспільства.

Четвертий етап — післяпрофесіоналізм. На цьому рівні фахівець може виявитися наставником, експертом в своїй сфері. Цей рівень допомагає людині знайти нові грані професіоналізму, що полягають в допомозі іншим людям і їх духовному збагаченні.

А.К. Маркова виділяє такий варіант розвитку професіоналізму, як непрофесіоналізм (псевдопрофесіоналізм), який характеризується відсутністю необхідних для професії знань і умінь у сфері діяльності. У подібній ситуації людина може здійснювати достатньо активну трудову діяльність, але при цьому спостерігаються деформації, які можуть проявлятися у таких формах [50, с.223-224]:

- виконання неефективної трудової діяльності, що не відповідає нормам професійної діяльності;
- здійснення зовні кипучої трудової діяльності за відсутності професіоналізму;

- неправомірне зведення свого особистісного простору до професійного і тим самим спотворення свого професійного особистісного розвитку (трудоголізм).

Інші автори (Е.А. Клімов, К.Ю. Базарів, Б.Л. Еремін) розглядають такі етапи (фази) професіоналізму [104, с. 221]:

1. Фаза оптації – оптант в цій фазі стурбований питаннями вибору або вимушеної зміни професії і робить цей вибір. Цій фазі передуює процес профорієнтації.

2. Фаза адепта – адепт, той, хто вже встав на шлях прихильності до професії, освоює її. Це фаза навчання, її тривалість залежить від складності професії і необхідного рівня кваліфікації (від простого інструктажу до багаторічного навчання).

3. Фаза адаптації – адаптант (молодий фахівець) на цій стадії адаптується до виробничої діяльності, у нього відбуваються деякі особистісні зміни.

4. Фаза інтернала – інтернал, себто вже досвідчений працівник, що позитивно відноситься до обраної професійної діяльності, він може цілком самостійно, все більш надійно і успішно справлятися з основними професійними функціями.

5. Фаза майстерності – знаходячись на цій стадії, майстер здатний стабільно, добре вирішувати важкі професійні задачі, з якими можуть справитися далеко не всі колеги. Він починає виділятися або якимись спеціальними якостями, уміннями, або універсалізмом, широким орієнтуванням в професійній області. Це складає його індивідуальний неповторний стиль діяльності. Зазвичай майстер має деякі формальні показники своєї кваліфікації (розряд, категорію, звання).

6. Фаза авторитету – вона може підсумовуватися з попередньою і подальшими фазами. Авторитет вже добре відомий у професійному колі або навіть за його межами.

7. Фаза наставництва – тут наставник вже «обростає» однодумцями, учнями, послідовниками. Професійні задачі він вирішує, використовуючи накопичений досвід, вміння організувати свою роботу.

Крім, зазначених вище періодизацій, професіоналізація ціннісно-орієнтаційного світу передбачає використання таких груп показників [100, с.134-135]:

1. Об'єктивні показники – це вміння приймати рішення у вирішенні проблем клієнта, який потребує допомоги; відповідальне надання допомоги; реабілітація різних категорій населення; досконале володіння професійними знаннями, вміннями та навичками, які сприяють виконанню посередницької місії між клієнтом і державними структурами, що дозволяють бути організатором, координатором, технологом соціального захисту клієнта, впливати на соціальну політику в суспільстві, регіоні, вміти її прогнозувати.

2. Суб'єктивні показники – це сформована професійно-гуманістична спрямованість, розуміння значущості професії у соціумі, її ціннісних орієнтацій, сукупність необхідних професійно важливих якостей особистості, позитивне ставлення до себе як до професіонала, відсутність особистісних деформацій.

3. Результативні показники – це результативність діяльності соціального працівника. Сучасна соціальна практика виділяє два основних види оцінок діяльності працюючих фахівців: прямі (або оцінки результатів праці) і непрямі (оцінки діяльності працівника за якостями).

4. Процесуальні показники – це сучасні соціальні методи, прийоми, технології, які використовує соціальний працівник в процесі своєї професійної діяльності.

5. Нормативно-етичні показники – це норми, стандарти, принципи, ідеали професії, якими соціальний працівник повинен керуватись в роботі.

6. Прогностичні показники – це характеристика перспектив росту соціального працівника, зона його найближчого особистісного і професійного розвитку.

Виокремлюють два етапи професіоналізації ціннісно-орієнтаційного світу сучасного соціального працівника [102, с.198]:

1) первинна – становлення майбутнього фахівця, засвоєння ним відповідних професійних знань, умінь та навичок. Найчастіше первинна соціалізація проходить під час навчання у вищому навчальному закладі.

2) вторинна – передбачає професійні зміни, тобто перетворення фахівця на професіонала, який може використовувати професійні знання на практиці, бути професійно активним, реалізовувати здатність ставити та вирішувати професійні завдання. Цей період називають – ідентифікація з професією, себто набуття таких якостей як професійна мобільність, гнучкий стиль діяльності, здатність проектувати власну діяльність та кар'єру.

Ю.П. Поваренко, враховуючи праці Н.Д. Левитова, К.М. Гуревича, і К.К. Платонова пропонує два критерії професіоналізації ціннісно-орієнтаційного світу [33, с. 38-39]:

а) прямі, змістовні, внутрішні, які оцінюють рівень розвитку професійних здібностей і мотивів безпосередньо, а також зовнішні, або формальні, критерії, які характеризують процес розвитку побічно, за показниками ефективності діяльності;

б) дана група критеріїв використовується найбільш широко в силу їх високої формалізованості, незалежно від суб'єктивних особливостей людини, це параметри, як: продуктивність, надійність, задоволеність працею.

Професіоналізація супроводжується процесом інтеріорізації людиною нормативної (що склалася в даній культурі або субкультурі) професійної моделі. Інтеріорізація включає наступні етапи: 1) ознайомлення з моделлю через навчання; 2) освоєння моделі через практичну діяльність; 3) ідентифікацію себе з моделлю (включаючи усвідомлення виконуваної

професійної діяльності як цінності в ієрархії мотивів особистості; відповідність особистих мотивів – професійно значущим, а також відповідність особистої і професійної картини світу) [3, с. 22-23].

Професіоналізація ціннісно-орієнтаційного світу сучасного соціального працівника, з передбачає застосування двох взаємопов'язаних компонентів: а) «професійний розвиток» – це становлення професійної самосвідомості, розвиток внутрішніх особистісних структур; б) «професійна соціалізація» – формування професійних знань, умінь, навиків, засвоєння соціально-професійних норм, становлення особистості як суб'єкта професійної діяльності.

Професіоналізація ціннісно-орієнтаційного світу особистості протікає в різноманітних формах:

1. Професіоналізація, здійснювана об'єктивно, через включеність людини в соціальні процеси, пов'язані з соціально-професійною структурою суспільства, може бути визначена як *формування професійних якостей*, або *професійне формування*.

2. Той аспект професіоналізації, який пов'язаний з доцільною діяльністю держави в цілому або певних соціальних інститутів з професійного розвитку і професійної підготовки особистості, називається *професійним вихованням*.

3. Коли сама людина бере активну участь у засвоєнні професійних знань, умінь і цінностей, можна говорити про *професійне самовиховання*.

Крім, вище описаних трьох форм протікання, також можна виділити:

1. Опосередковане (об'єктивне) – процес професіоналізації відбувається через вихід особистості на ринок праці і включенням її у соціально професійну структуру суспільства, що потребує формування та розвитку професійно важливих якостей.

2. Безпосереднє (суб'єктивне) – професіоналізація в даній формі має два аспекти прояву: перший (зовнішній) цілеспрямована діяльність соціальних інститутів та держави загалом, що забезпечить якісну професійну підготовку для майбутнього фахівця, який зможе якісно конкурувати на ринку праці;

другий (внутрішній) постійне прагнення особистості до вдосконалення власних професійних знань, умінь, навичок та цінностей, пошук шляхів до професійної самореалізації, тобто професійного виховання.

Отже, хоча психологічна складова становлення ціннісно-орієнтаційного світу сучасного соціального працівника є досить важливою, не потрібно забувати ще й про соціальну сторону даного аспекту. Тобто соціальний характер професіоналізації визначений соціальним змістом професійної діяльності, що виникла в ході суспільного розподілу праці і носить інституційний характер.

Професіоналізація особистості є цілісним, безперервним процесом лише у тому випадку, коли вона здійснюється в рамках якого-небудь одного виду професійної діяльності. Проте сучасне суспільство є мобільна і динамічна система. Інтенсифікація виробництва, обумовлена комп'ютеризацією і автоматизацією, впровадженням нових технологій приводить до зміни змісту професійних функцій, до інтеграції деяких видів праці, їх взаємозбагачення, до виникнення нових професій і відмирання старих. Процеси диференціації професійної діяльності настільки інтенсивні, що вимагають зміни професійних цінностей в сучасному суспільстві: на зміну монопрофесіоналізму приходить поліпрофесіоналізм. Професійний світ потребує професійно мобільних фахівців, здатних успішно і ефективно знаходити і реалізовувати себе в соціально-економічних умовах, що змінюються, у зв'язку з плануванням і пристроєм власного професійного життя.

Очевидно, що постіндустріальне суспільство орієнтується на інший підхід до розуміння професіоналізму, який в нових умовах необхідно включає здібність до професійної мобільності і професійної динаміки відповідно до змінних соціальних потреб. Одночасно з цим, однією з суспільних вимог до професіоналів є розширення предметного поля професійної діяльності, здатність активно реалізовувати власний творчий потенціал у суміжних професійних галузях.

2.3. Самоорганізація і самоактуалізація ціннісно-орієнтаційного світу сучасного соціального працівника

У сучасному суспільстві майбутньому фахівцю замало володіти лише сумою відповідних знань, він має бути готовим до навчання впродовж усього життя. Переосмислення цінності освіти зумовило переміщення в центр уваги педагогів необхідності навчання студентів самоорганізації діяльності. Нагальною потребою є формування та розвиток внутрішнього потенціалу особистості, вихід на рівень виявлення різноманітних процесів «самості», серед яких особливе місце належить процесу самоорганізації. Основу його складає діалектична єдність свободи й необхідності, сформованість системи вмінь і навичок самоорганізації. Самоорганізація допомагає людині швидше вирішувати завдання, долати труднощі, виявляти ініціативу, творчість, сприяючи формуванню професійної компетентності, зокрема, майбутніх соціальних працівників.

Провідними філософськими дослідженнями даної проблематики є концепції самоорганізації таких науковців, як: І. Пригожин, І. Стенгерс, І. Добронравова, В. Василькова, Л. Горбунова, В. Лутай, І. Предборська, Н. Кочубей, Л. Бевзенко, К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, Г. Балл, Л. Божович, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн тощо.

За визначенням О. Бондаревської і С. Кульневич, «самоорганізація – це процес переведення свідомості особистості з режиму відтворення у режим концентрації власної діяльності» [1, с. 147]. Л. Фрідман описує самоорганізацію як сутнісний принцип організації навчального процесу. Причому вважає, що самоорганізація є вмінням особи без систематичного зовнішнього контролю і без стимуляції зовні організувати і проводити власну навчальну діяльність [9, с.8-9].

Зустрічається визначення самоорганізації: 1) як діяльності й здатності особистості, пов'язаної з умінням організувати себе, які проявляються в

цілеспрямованості, активності, обґрунтованості мотивації, плануванні своєї діяльності, самостійності, швидкості прийняття рішень і відповідальності за них, критичності оцінки результатів своїх дій, почутті обов'язку; 2) здатність до інтегральної регуляції природних, психічних, особистісних станів, якостей, властивостей, здійснювана свідомістю вольовими й інтелектуальними механізмами, що проявляється в мотивах поведінки й реалізується в упорядкованій діяльності ті поведінці; це узгодження, підпорядкування, створення індивідуально-оптимальної особистісної й психічної системи; показник особистісної зрілості. Самоорганізація може бути виражена в різних ступенях. Вона невластива інфантильним суб'єктам, тобто тим людям, які, в процесі індивідуального розвитку, не мали умов для повноцінного становлення механізмів саморегуляції. Вона не набула цілеспрямованості, усвідомленості, контрольованості.

Окреслюючи соціальний аспект самоорганізації, специфіку самоорганізації на рівні розвитку особистості, роль криз та конфліктів у процесі розвитку особистості, можна сформулювати таким чином. Самоорганізація – важлива форма протидії системи, здатної до еволюції, а тому має можливість вижити за будь-яких умов – для цього вона змінює себе, спричинюючи конфліктні дії між «порядком» і «хаосом», «організацією» й «самоорганізацією».

Самоорганізація є результатом конфліктної взаємодії, де суб'єкт намагається змінити існуючий порядок, узяти на себе відповідальність за наслідки конфлікту, формування нових форм, необхідних для підвищення якості життя та діяльності.

Становлення та розвиток особистості можливі у процесі усвідомлення організації й самоорганізації, як взаємозумовлених процесів, до яких залучена кожна людина. Особистість, як система, яка самоорганізується, формується шляхом подолання криз й розв'язання конфліктів, з метою виробництва нового матеріального й духовного продукту.

Т. Дрідзе вирізняє п'ять рівнів соціокультурної організації суспільства, кожному з яких відповідає власний тип «суб'єктності», залучений до конкретної діяльності свідомості суб'єктів соціальної дії й самоорганізації [14, с. 298-299]:

- 1) загальносоціальний рівень суб'єктності: усвідомлення великої соціально-культурної спільноти («Ми – працівники»);
- 2) інституційний рівень суб'єктності: інституційно-професійна свідомість («Ми – фахівці»);
- 3) організаційно-управлінський рівень суб'єктності: посадова, представницька свідомість («Ми – керівництво»);
- 4) груповий рівень суб'єктності: групова свідомість, або усвідомлення умовних соціально-психологічних й соціокультурних груп («Ми – молодь»);
- 5) особистісний рівень суб'єктності: індивідуальна свідомість («Я – особистість»).

Враховуючи той факт, що особистість існує лише у суспільних зв'язках, то процеси самоорганізації окремої особистості відбуваються в сфері самоорганізаційних процесів ієрархічно вищих соціальних систем (Г. Нестеренко). Мова йде про соціальні системи від мікросередовища особистості до суспільства в цілому.

Як наголошує дослідник, самоорганізація особистості, як системи, має дві сторони – підтримання відносної стійкості структури та спричинення появи нового. Оскільки, структура особистості містить певні суперечності, що є джерелом розвитку, її саморух виступає, як саморозвиток – внутрішньо спричинений процес закономірної, необоротної, спрямованої зміни з появою нових якостей. Іншою стороною є процеси саморегуляції, підтримання стабільності структури особистості завдяки скоординованим реакціям сутнісних сил, що компенсують вплив мінливих умов зовнішнього середовища [80, с. 95-96].

Практичний блок самоорганізації особистості містить таку послідовність взаємопов'язаних процесів: самовповноваження, самопрограмування, самовдосконалення, самоактуалізація, самореалізація. Призначивши себе на певну діяльність, людина усвідомлює її кінцеву мету і проектує способи її досягнення. Це означає процес самопрограмування – вироблення ідеального образу життя через свідоме і цілеспрямоване планування власної діяльності.

У ході самовповноваження потреба переростає в інтерес, відбувається вибір людиною шлях розвитку і свідоме призначення себе на певний вид діяльності. Вміння утриматися від дії, або діяти в потрібний момент не менш важливе для розвитку особистості, ніж якісна визначеність її сутнісних сил.

Суперечності між ідеальним образом і реальними можливостями людини, спричинюють самовдосконалення – діяльність, спрямовану на виправлення особистістю усвідомлених недоліків у структурі власних сутнісних сил. Це здійснюється через самотренування і самоосвіту. Самотренування, як діяльність з підвищення ефективності функціонування сутнісних сил за допомогою повторюваних дій виступає напруженою працею, кінцева мета якої, якісно виконувати те, що людина хоче зробити [1; 16; 70].

Самоосвіта – це діяльність із самостійного підвищення кваліфікації, рівня власної освіченості за рахунок свідомого розширення спектру власних можливостей. Цей процес передбачає самовиховання (свідоме впорядкування існуючої структури сутнісних сил відповідно обраній меті) та самонавчання, як діяльність з отримання нових знань без допомоги сторонньої особи [1; 32].

Процеси самовдосконалення спрямовані на підвищення якості впорядкованої структури сутнісних сил і сприяють послідовному зближенню їх для задоволення нагальної потреби. Подальший напрямок цілісного процесу самоорганізації визначається третім фактором розвитку – селектором, який стосовно особистості, як дисипативної системи, виступає принцип стійкості, первісної необхідності порядку [4; 83]. Пошук стійкості відіграє роль

природного добору і спрямовує сутнісні сили особистості в обумовленому ним напрямку.

Подальшим етапом є самоактуалізація особистості – процес максимальної концентрації сутнісних сил для наступної ефективної діяльності в напрямку обраної мети. Від розуміння власних одиничних здібностей, через прийняття відповідальності, людина у процесі самоактуалізації отримує єдність сутнісних сил, здатну до діяльності з утворення другої природи [5; 82].

А. Маслоу прагнення до самоактуалізації розуміє як «безперервне здійснення потенційних можливостей, здібностей і талантів, як звершення своєї місії, або покликання, долі тощо, як більш повне пізнання і, стало бути, прийняття своєї власної споконвічної природи, як невпинне прагнення до єдності, інтеграції, чи внутрішньої синергії особистості» [74, с. 26].

Виходячи з даного визначення автор вважає, що розвиток та функціонування організму відбувається за допомогою таких фундаментальних потреб як, потреба в ліквідації дефіциту і потреба в розвитку. Остання з потреб і відображає особистість, котра прагне до самоактуалізації.

За оцінкою Д.О. Леонтьєва, поняття самоактуалізації в теорії А. Маслоу включає в себе самостійні процеси самовираження, самоствердження, саморозвитку, які ігнорують суттєві розбіжності між ними, а теоретична аморфність поняття самоактуалізації є одним із самих суттєвих недоліків даної теорії і ускладнює операціоналізацію [64, с. 21]. Д.О. Леонтьєв визначає самоактуалізацію як «процес розгортання і дозрівання закладених в організмі і особистості задатків, потенцій, можливостей» [63, с. 18]. Є.В. Ісаєв та В.І. Слободчиков визначають самоактуалізацію «як процес становлення людини суб'єктом власної життєдіяльності і потребує засвоєння ним норм і засобів діяльності, основних змістів і цінностей, які регулюють сумісне життя людей у суспільстві» [2, с. 29]. О.М. Городілова самоактуалізацію визначає як потребу, результат і процес реалізації індивідуальності людини [89 с. 183]. Т.В. Дубовицька розглядає самоактуалізацію як рису особистості, і як психічний

стан, і як процес, котрий характеризує динаміку розвитку особистості [2, с. 30]. В.В. Русова досліджуючи старшокласників розглядає самоактуалізацію особистості як складну структуровану систему взаємопов'язаних дій, через які актуалізується потенціал особистісних властивостей і здібностей учня, що формується в процесі навчання і виховання [28, с. 233].

Такі тлумачення категорії самоактуалізації доводять неоднозначність її вивчення, оскільки її розглядають і як процес, і як стан, і як рису особистості, і як мотиваційний компонент. Та це ще не всі труднощі вивчення даного терміну.

Як відмічає Л.М. Кобильнік «самоактуалізація виступає показником повноти самореалізації особистості. Вона свідчить про ступінь розвитку самосвідомості, рівень орієнтованості у життєвих і соціальних ситуаціях, наявність потенційних та реальних можливостей особистості для її самоздійснення, рівень організаційно-вольової зрілості в управлінні життєвими обставинами та подоланні життєвих труднощів» [7, с. 17].

К. Роджерс розрізняє дві тенденції – актуалізації і самоактуалізації. Тенденція актуалізації – єдиний основний універсальний вроджений мотив, який стоїть за всіма останніми потребами і мотивами. Навіть ціль у всіх людей однакова – актуалізувати себе. Актуалізація як мотиваційна сила або прагнення дії не тільки в житті людини, але і у Всесвіті. Узагальнюючи можна виділити наступні аспекти актуалізації: прагнення до розширення своїх меж; до більшого упорядкування, цільності; взаємопов'язаному ускладненню; вроджена тенденція до розвитку своїх здібностей; прагнення до повної реалізації власного потенціалу, можливостей, здібностей; рух до автономності [4, с. 14].

Що стосується тенденції самоактуалізації – то це прагнення актуалізувати Его, уявлення про себе на основі інтеріоризованих оцінок інших людей. Актуалізація організму і самоактуалізація можуть співпадати (повноцінне функціонування), а можуть вступати у конфлікт один з одним, тобто прагнення до актуалізації відноситься до самоактуалізації тільки в ідеалі, коли «Я» і Я-концепція конгруентні, якщо такого немає, то самоактуалізація може

перешкоджати задоволенню більш глибокої потреби актуалізувати організмичне «Я».

Що стосується вітчизняних досліджень самоактуалізації то слід зазначити, що в нашій країні більш прийнятним є термін самореалізація, а за кордоном – самоактуалізація. Як зазначено в роботі О.М. Городілової, що деякі розбіжності даних термінів пов'язують з різними акцентами аналізу: обидва терміни відображають один і той же процес, але самоактуалізація – в більшій мірі у внутрішньому, суб'єктивному плані здійснення особистості, а самореалізація – у зовнішньому, об'єктивному плані особистості [67, с. 81].

Цінними для визначення сутнісних аспектів самоактуалізації є положення О.Г. Асмолова про те, що «самоактуалізація особистості» – це самоздійснення і творення нових форм поведінки особистості», а також характеристика Е. Шострома таких сторін самоактуалізації, як орієнтація у часі, підтримка, самоповага, самоприйняття, спонтанність, сензитивність, синергія, прийняття агресії, уявлення про природу людини, пізнавальні потреби, контактність, креативність тощо. Важливим також є визнання В.В. Рибалкою як одного з психологічних механізмів самоактуалізації процесу екстеріоризації з такими її етапами, як стимулюючий, орієнтуючий, програмуючий, продукуючий, стверджуючий, що відповідають компонентам загальної структури діяльності – потребово-мотиваційному, інформаційно-пізнавальному, цілеутворюючому, операційно-результативному та емоційно-почуттєвому [21, с. 7].

Г. Олпорт бачив самоактуалізацію як безперервний активний процес становлення особистості, у якому індивід бере на себе відповідальність за якість свого життя [11, с. 126].

В. Франкл, як представник екзистенціального напрямку в гуманістичній психології, визначав самоактуалізацію як уроджену мотиваційну тенденцію, яка є основним двигуном поведінки й розвитку особистості, результатом і наслідком здійснення сенсу свого життя. Людина, як вважає В. Франкл, прагне

знайти зміст і відчуває фрустрацію чи вакуум, якщо це прагнення залишається нереалізованим.

Ш. Бюллер виділяє чотири фундаментальні тенденції людського життя (задоволення потреб, адаптивне самообмежування, творчу експансію й підтримування внутрішньої гармонії) і стверджує, що самоактуалізація, як кінцева життєва мета, може в різні моменти часу реалізовуватися в будь-якій із цих чотирьох тенденцій.

Е. Шостром у своїх роботах не прямо аналізує поняття самоактуалізації, а виділяє особистісні риси, які необхідні для розвитку в напрямку самоактуалізації: чесність, автентичність усвідомленість, спонтанність, відкритість, воля, довіра, переконання [11, с. 157-159].

Аналіз основних робіт із проблеми самоактуалізації особистості в екзистенційно – гуманістичному підході дозволив нам узагальнити складові й інтегральні характеристики процесу самоактуалізації ціннісно-орієнтаційного світу сучасного соціального працівника:

1) об'єктивний погляд на життя; реалізація творчих здібностей; орієнтація на майбутнє; демократичність; толерантність до інших поглядів; повага до себе та інших; схильність до філософського гумору; низька внутрішня конфліктність; відданість справі; свіжість сприйняття; природність, невимушеність поведінки й внутрішнього життя особистості; здатність любити (А. Маслоу);

2) відкритість новому досвіду; екзистенціальність; почуття суб'єктивної свободи; прагнення автентичності; цілісність особистості; відношення до життя як до процесу; турбота про людей; екологічна свідомість; готовність до ризику; конструктивна соціальна роль (К. Роджерс);

3) розширене «почуття Я»; прийняття себе як особистості; позитивний «образ Я»; стресостійкість, стійкість до фрустрацій; реалістичне сприйняття дійсності; навички вирішення проблем; орієнтація на діяльність; адекватна

самооцінка; почуття гумору; цілісний підхід до життя; система сенсових життєвих цінностей (Г. Олпорт);

4) почуття відповідальності; свобода вибору; усвідомлення сенсу свого життя; свідомий контроль над своїм життям; цінності творчості, переживання; подолання тривоги за себе (В. Франкл);

5) чесність як здатність бути чесним у будь-яких почуттях, якими б вони не були (прозорість, щирість, автентичність); усвідомленість як здатність самостійно формувати свою думку про твори мистецтва, про музику й про все життя (відгук, життєнаповненість, інтерес); воля як вираження свого потенціалу, почуття хазяїна життя (спонтанність, відкритість); довіра – глибока віра в інших і в себе, прагнення встановити зв'язок із життям і справитися з труднощами «тут і тепер» (віра й переконання) (Е. Шостром).

Таке максимальне злиття сутнісних сил є необхідною передумовою і запорукою ефективного здійснення процесу самореалізації особистості. У загальному вигляді процес самореалізації особистості можна визначити, як об'єктивацію сутнісних сил. Її джерелом є фундаментальна потреба особистості в самореалізації, механізмом виступає діяльність, а значення для сукупного процесу самоорганізації полягає в гармонійному проникненні особистості в ієрархічно вищі системи природи, суспільства, об'єктивної дійсності.

Отже, самоактуалізація – це процес реалізації індивідуальності людини, що відбувається через різні види активності (самоорганізацію, саморозвиток, самовираження, самоствердження, самореалізація) та має на меті удосконалення та розвиток можливостей, які відображають динамічні процеси особистості.

Висновки до другого розділу

1. Кожен онтогенетичний розвиток ціннісно-орієнтаційна сфери формується на основі залучення особистості до культури, що являє собою процес формування індивідуальної системи цінностей, у процесі якого особа стає особистістю (привласнює сукупність властивостей, які дають змогу жити в суспільстві як повноправний і повноцінний громадянин, взаємодіяти з іншими людьми і здійснювати свою діяльність).

2. Професіоналізація ціннісно-орієнтаційного світу сучасного соціального працівника полягає у цілісному і безперервному процесі розвитку практичної, освітньої й дослідницької діяльності особистості у соціальній сфері, орієнтація на формування професійних знань, умінь, навичок і особистісних якостей, адекватних кваліфікаційним вимогам та етичному стандарту професії.

3. Самоорганізація та самоактуалізація ціннісно-орієнтаційного світу особистості, передбачає: а) свідому та глибоку віру у своє особливе та екстраординарне призначення; б) віра у власні інтереси, здібності, життєві переваги та мотиви поведінки, розуміння себе, як частину природи, соціуму, яка передбачає створення дружніх відносин з іншими людьми, незалежно від їхніх індивідуальних, світоглядних, ментальних особливостей; в) оцінка власних зусиль, для досягнення повноцінної самоорганізації та самоактуалізації.

4. Отже, розвиток ціннісно-орієнтаційної сфери сучасного соціального працівника проходить розлогий онтогенетичний розвиток, який включає становлення професіонала, а також вміння організувати власний час для кращого виконання поставлених перед ним завдань, що є підґрунтям самоактуалізації.

III. Методологія і методи дослідження ціннісно-орієнтаційної сфери працівників центру зайнятості

3.1. Методологічні і методичні засади дослідження

Соціальний працівник у професійному повсякденні враховує власну соціолого-практичну підготовку (система знань, умінь, норм і цінностей) так і сформовані особистісні риси (емпатійність, лабільність, емоційна стійкість, самоактуалізація тощо). Однак чи не центральну роль у поєднанні усіх його фахових надбань відіграє *методологічна компетентність* як спроможність знаходити оптимальні методи, засоби та інструменти розв'язання буденних соціальних проблем, котрі характеризуються високою суб'єктивністю та особистісною змістовністю.

Методологія – це тип раціонально-рефлексивної свідомості, спрямований на вивчення, удосконалення і конструювання методів. Поняття «методологія» найчастіше використовують у таких значеннях: а) вчення про структуру, логічну організацію, методи і засоби діяльності; б) вчення про способи організації та побудови теоретичної і практичної діяльності людини; в) понятійно-категоріальний апарат разом із формами та методами досягнення тих чи інших результатів дослідження; г) вчення про загальні точки зору, з яких виходить дослідник, про правила, яких він дотримується під час проведення дослідження, та про засоби, якими він користується в науковому пізнанні; г) сукупність методів та система засобів дослідження, що застосовується в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання тощо [112, с. 8].

Методологія наділена апаратом дослідження, до якого відносять: 1) принципи організації та проведення наукового дослідження; 2) різні методи наукового дослідження та способи його проведення; 3) понятійно-категоріальну основу наукового дослідження, зокрема: актуальність, проблематика, об'єкт, предмет, мета, завдання, наукова новизна, евристична цінність, теоретична і практична значущість.

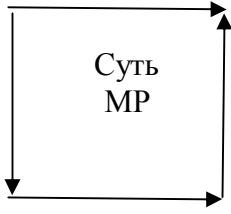

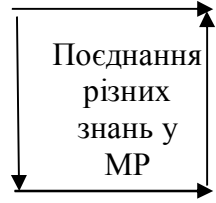
Усі складові елементи наукового дослідження є основою методологічного апарату і сукупно являють собою інструментарій цілеспрямованого пізнання об'єктів, явищ і процесів. Результати наукових досліджень здебільшого виражають у вигляді системи понять, закономірностей, законів і теорій.

Методологія наукових досліджень основана на певних принципах, зокрема: а) принцип єдності теорії і практики, що є взаємообумовленими; б) принцип системності, на підставі якого встановлюється, що кожен досліджуваний об'єкт розглядається як єдине ціле і кожне явище оцінюється у взаємозв'язку з іншими; в) принцип розвитку, що полягає у формуванні наукового знання із відображенням суперечностей, кількісних та якісних змін об'єкта дослідження; г) принцип об'єктивності, що потребує врахування всіх факторів, які характеризують досліджувані об'єкти, явища і процеси; г) принцип декомпозиції, який ґрунтується на поділі системи на частини, виділенні окремих комплексів робіт для створення умов ефективного аналізу та проектування респондентів об'єктів, явищ і процесів; д) принцип абстрагування, який полягає у виділенні істотних та упуцненні несуттєвих проявів властивостей респондентів явищ і процесів.

Методологічна робота – це особлива форма вичерпування психодуховної енергії людини. Вона протистоїть філософській, так і конкретно науковій, і має свої специфічні ознаки (див. табл. 3.1). Методологічна робота, поряд з методологічною діяльністю, є одним із вершинних рівнів здійснення професійного методологування (А.В. Фурман) як науки і практичного мистецтва осмисленого, майстерного, вишуканого й результативного мислення на предмет того, яким шляхом іти не лише до наукової істини, а й до життєвої правди та людської святості. Саме ця робота не стільки раціоналізує діяльність (пізнавальну, дослідницьку, соціальну чи управлінську) відповідно до наявних норм і приписів, скільки спрямована на вироблення нових методологічних засобів постановки і розв'язання складних проблем суспільного сьогодення [111, с. 12].

Таблиця 3.1.

*Ознаки методологічної роботи, їх мислесхеми та пояснювальні функції
(за А.В. Фурманом)*

<i>№п/п ознаки</i>	<i>Характеристика ознак методологічної роботи (за Г.П. Щедровицьки)</i>	<i>Мислесхеми ознак МР</i>	<i>Пояснювальна функція ознак МР</i>
Перша	Суть МР полягає не так у пізнанні як у створенні моделей, проєктів, технологій, методик, тому вона не лише відображає, а й створює нові структури (зоорганізованості), обслуговує людську діяльність планами, нормами, інструкціями, тому її основними продуктами є не наукові знання, які треба перевірити на істинність, а соціокультурні приписи (правила), можливість реалізація яких перевірена практикою	<p>1 – моделі 4 – технології</p> <p>2 – приписи 3 – проєкти</p>	Пояснює відмінність між теоретичною роботою і методологічною
Друга	На відміну від методичної роботи методологічна досить повно насичена науковими знаннями та спирається на повноцінне дослідження; тому вона завжди поєднує проєктування, критику і нормування із пошукуванням і пізнанням; звідси результатом цієї роботи є моделі і схеми універсальної діяльності, у тому числі й миследіяльності; у підсумку дослідження у форматі методології завжди обслуговує проєктування і нормування	<p>1 – нормування 4 – проєктування</p> <p>2 – критика 3 – дослідження</p>	Пояснює відмінність між методологічною роботою і методичною
Третя	Методологія не заперечує наукового підходу, а навпаки розвиває і розширює його вплив на ті сфери суспільної практики, де він раніше не застосовувався; насамперед це стосується композицій із знань різного типу і рівня теоретичного узагальнення, що недоступні традиційній науці (наприклад, бісоціотехнології, соціоніка, психокультура тощо, котрі поєднують два, три і навіть чотири предмети); отож методологію називають ще наукою “знання про знання”	<p>1 – природничо-наукове знання 4 – практико-методичне знання</p> <p>2 – технічне знання 3 – соціо-гуманітарне знання</p>	Пояснює відмінність між різними типами знань

Чет-верта	Методологічне знання характеризується подвійністю, оскільки утворюється із знань про діяльність і мислення і водночас із знань про їх об'єкт; тобто маємо ситуацію, коли безпосереднє наукове знання поєднується з рефлексивним, а тому об'єкт методологічного аналізу нагадує мотрійку, а методологічне знання інтегрує і знімає суто теоретичне, є мета-системним ("мета" – над, поза)	<p>1- знання про об'єкт 4 – рефлексивне знання</p> <p>2 – (суб'єктивне) уявлення про суб'єкт 3 – особистісне знання (+досвід)</p>	Пояснює відмінність між науковим знанням і рефлексивним
П'ята	Під час МР треба враховувати множинність різних позицій щодо об'єкта пізнання чи перетворення, а відтак оперувати різними уявленнями, моделями, системами кодування інформації (візуальна, семантична, образна, графічна, символічна) та інтелектуальними засобами; тому об'єкт впливу береться завжди у єдності з його уявленням, тобто предметно	<p>1 – різні позиції щодо об'єкта 4 – індекс об'єктивності знання</p> <p>2–предметність позицій 3–прийом багатьох знань</p>	Пояснює відмінність між різними предметними позиціями у виробленні об'єктивних знань
Шоста	У самій методології інтерпретація різних знань відбувається не за схемами об'єкта діяльності, а за схемами самої діяльності, котра характеризується досконалістю та універсальністю; звідси основний принцип методологічного мислення: уявлення про складну кооперативну діяльність формується як засіб поєднання різних поглядів на об'єкт цієї діяльності, тобто багатопредметно	<p>1 – схеми об'єкта пізнання – перетворення 4 – методологічне знання</p> <p>2–схеми самої індивідуальної МД 4–колектив-на МД (мислєдіяльності)</p>	Пояснює відмінність між схемами об'єкта діяльності та схемами самої діяльності в індивідуальній та колективній МД

Методологічний аналіз – це базовий рівень професійного методологування, що уможлиблює не лише методологічні рефлексію, розуміння, мислення, а й ефективну методологічну роботу на будь-який предмет, у тому числі й забезпечує оптимізацію процесу надання працівником соціальної сфери різних видів і форм соціальної допомоги населенню та конкретним клієнтам зокрема.

Існують різні рівні методологічного аналізу, зокрема: 1) динамічний рівень, в який входять світоглядна інтерпретація результатів наукових досліджень, аналіз загальних форм і методів наукового мислення; 2) статичний рівень, в який входять принципи, підходи, форми дослідження, які мають загальнонауковий характер; 3) аналітико-синтетичний рівень, який складається з конкретної сукупності методів і принципів дослідження, що застосовуються у певній галузі науки; 4) предметний рівень, тобто дисциплінарна методологія як сукупність методів і принципів дослідження, що використовуються у певній науковій дисципліні конкретної галузі наук або на стику наук, де сама наукова дисципліна є основною формою організації наукового пізнання; 5) міждисциплінарний рівень – це методологія міждисциплінарного комплексного дослідження, що відповідно до логіки наукового пошуку є сферою взаємодії різних наук, коли можна отримати результат лише у разі врахування комплексного знання про предмет [111, с.11].

Метод – спосіб досягнення мети, розв'язання конкретної задачі; сукупність прийомів (операцій) практичного впливу чи теоретичного освоєння об'єктивної дійсності з метою її пізнання [112, с. 8].

Методика дослідження – це система правил використання методів, прийомів та способів для проведення будь-якого дослідження. Свідоме застосування науково обґрунтованих методів слід розглядати як найсуттєвішу умову отримання нових знань. Дослідник, який добре знає методи дослідження і можливості їх застосування, витрачає менше зусиль і працює успішніше, ніж той, хто у своєму дослідженні спирається лише на інтуїцію або діє за

принципом «спроб і помилок». Загалом, методика дослідження – це сукупність прийомів і способів дослідження, включаючи техніку і різноманітні операції з фактичним (емпіричним) матеріалом. Основне призначення методики дослідження полягає у тому, щоб на основі відповідних принципів (вимог, умов, обмежень, приписів тощо) забезпечити успішне вирішення визначених завдань, практичних проблем і досягнення мети наукового дослідження.

Сучасна наука володіє потужним арсеналом різноманітних методів, які призначені для розв'язування різних за своїм характером наукових задач. При проведенні конкретного наукового дослідження використовуються ті методи, які можуть дати глибоку й всебічну характеристику досліджуваного явища. Вибір їх залежить від мети і задач дослідження.

Методи є упорядкованою системою, в якій визначається їх місце відповідно до конкретного етапу дослідження, використання технічних прийомів і проведення операцій з теоретичним і фактичним матеріалом у заданій послідовності. В одній і тій самій науковій галузі може бути кілька методик (комплексів методів), які постійно вдосконалюються під час наукової роботи.

Методи можна класифікувати за різними критеріями:

- 1) за спрямуванням – фундаментальні і прикладні;
- 2) за завданнями – основні і додаткові;
- 3) за рівнем проведення – теоретичні та емпіричні;
- 4) за галузями науки – точні, природничі, суспільні, гуманітарні;
- 5) за характером – описові та пояснювальні.

Отже, щоб детально проаналізувати тему даної наукової роботи потрібно використати арсенал методик. Опитувальник особистісної орієнтації Е. Шострома створений в 1963 році. У його основі лежать ідеї самоактуалізації А. Маслоу та інших теоретиків екзистенційно-гуманістичного напрямку в психології. Шкали (або складові) опитувальника характеризують основні сфери самоактуалізації.

Методика була адаптована співробітниками кафедри соціальної психології МГУ (Ю.Є. Альошина, Л.Я. Гозман, М.В. Загіка, М.В. Кроз), в результаті створений «Самоактуалізаційний тест» (САТ). Опитувальник складається з 14 шкал, 126-ти пунктів, кожен з яких включає два судження ціннісного чи поведінкового характеру [112, с. 56].

Вимірювані параметри: компетентність у часі; самопідтримка; цінність самоактуалізації; гнучкість поведінки; реактивна чутливість; спонтанність; самоповагу; самоприйняття; прийняття природи людини; синергія; прийняття власної агресії; контактність; пізнавальні потреби; креативність. САТ вимірює самоактуалізацію по двох незалежних один від одного базовим шкалами (орієнтації в часі і підтримки) і 12-ти додатковим.

Для проведення тесту респонденту надається бланк із перерахованими пунктами (Додаток А), які містить два висловлювання, позначені літерами «а» і «б», які він повинен прочитати і позначити на реєстраційному бланку (табл. 3.2) навпроти номера відповідного питання те з них, яке в більшій мірі відповідає його точці зору. Обробка результатів включає підрахунок кількості балів, по кожній шкалі окремо, які респондент позначив у бланку відповідей (Додаток Б)

Таблиця 3.2

Реєстраційний бланк до

«Опитувальник особистісної орієнтації» автор Е. Шострома

(адаптація А.В. Фурман)

П.І.Б. _____
 Стаття _____
 Вік _____
 Освіта _____

А	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	А
В															В
А	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	А

80																80
70																70
60																60
50																50
40																40
30																30
20																20
10																10
0																0

Загальний коефіцієнт самоактуалізації _____

Висновок психолога _____

Система цінностей особистості вимірюватиметься з допомогою методики «Опитувальник термінальних цінностей (ОТеЦ)» (І.Г. Сенін) [113, с. 48]. Зазначений опитувальник є діагностичним інструментом термальних цінностей

	1	2	3	4	5		1	2	3	4	5		1	2	3	4	5		1	2	3	4	5
1						21						41						61					
2						22						42						62					
3						23						43						63					
4						24						44						64					
5						25						45						65					
6						26						46						66					
7						27						47						67					
8						28						48						68					
9						29						49						69					
10						30						50						70					
11						31						51						71					
12						32						52						72					
13						33						53						73					
14						34						54						74					
15						35						55						75					
16						36						56						76					
17						37						57						77					
18						38						58						78					
19						39						59						79					
20						40						60						80					

<i>Г е р м і н а л ь н і ц і н о с т і</i>	<i>Життєві сфери</i>					
		<i>Професійне життя</i>	<i>Навчання та освіта</i>	<i>Подружнє життя</i>	<i>Громадське життя</i>	<i>Захоплення</i>
	<i>Власний престиж</i>					
	<i>Високий матеріальний стан</i>					
	<i>Креативність</i>					
	<i>Активні соціальні контакти</i>					
	<i>Саморозвиток</i>					
	<i>Досягнення</i>					
	<i>Духовне задоволення</i>					
<i>Збереження власної індивідуальності</i>						

Обробка результатів (Додаток Г), передбачає складання кількості балів набраних в горизонтальних і вертикальних стовпчиках. Найбільша кількість балів, набраних з питань в вертикальних – відображають найбільш важливі сфери людської життєдіяльності для даного респондента. Найбільша кількість

балів, набраних за горизонтальним стовпчиках, відповідає тим життєвим цілям, які визначають внутрішню будову спрямованості особистості.

Тест "Сенсожиттєві орієнтації" (СЖО) Д. А. Леонтьєва дозволяє оцінити "джерело" сенсу життя, який може бути знайдений людиною або в майбутньому (мети), або в сьогоденні (процес) або минулому (результат), або у всіх трьох складових життя [21, с. 85]. Тест СЖО є адаптованою версією тесту "Мета в житті" (Purpose-in-Life Test, PIL) Джеймса Крамбом і Леонарда Махоліка. На основі факторного аналізу адаптованої Д. А. Леонтьєва версії цієї методики вітчизняними дослідниками (Д.А. Леонтьєв, М.О. Калашніков, О. Є. Калашнікова) створили тест СЖО, що включає, поряд із загальним показником свідомості життя, також п'ять субшкал, що відображають три конкретні смисложиттєвих орієнтації (мети у житті, насиченість життя і задоволеність самореалізацією) і два аспекти локусу контролю (локус контролю-Я і локус контролю-життя).

Цей опитувальник містить 20 пар полярних тверджень щодо якості життя людини. Ці пари тверджень утворюють 5 шкал опитувальника:

1. «Цілі в житті». Характеристика цілеспрямованості особистості, наявність в її житті цілей, за відсутністю яких життя втрачає сенс, спрямованість та перспективу.

2. «Процес життя або інтерес і емоційна насиченість життя». Визначається задоволеність особистістю своїм сьогоденним життям; сприйняття життя як цікавого, емоційно насиченого і сповненого сенсу.

3. «Результативність життя або задоволеність самореалізацією». Вимірюється відчуття задоволеності та продуктивності тієї частини життя, що була, осталась позаду.

4. «Локус контролю – Я». Виявляється уявлення людини про себе як сильну особистість, як таку, що здатна будувати власне життя у відповідності до своїх цілей і уявлень щодо його сенсу, контролювати перебіг подій власного життя (Я-концепція).

5. «Локус контролю – життя». Встановлюється ступінь впевненості особистості у тому, що вона здатна контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх в життя.

Респонденту пропонуються пари протилежних тверджень (Таблиця 3.4) його завдання – вибрати одне з двох тверджень, яке, більше відповідає дійсності, і відмітити одну з цифр 1, 2, 3, в залежності від того, наскільки ви впевнені у виборі (або 0, якщо обидва твердження на ваш погляд однаково правильні).

Таблиця 3.4

Зразок стимульного матеріалу для опитувальника
«Тест сенсожиттєвих орієнтацій (СЖО)» автор Д.О. Леонтєв

П.І.Б. _____
Стать _____
Вік _____
Освіта _____

Зазвичай мені дуже нудно.	3	2	1	0	1	2	3	Зазвичай я наповнений енергією.
Життя здається мені завжди хвилюючим та захоплюючим.	3	2	1	0	1	2	3	Життя здається мені абсолютно спокійним та рутинним.
В житті я не маю певних цілей та намірів.	3	2	1	0	1	2	3	В житті я маю визначену мету і наміри.
Моє життя уявляється мені безглуздим та безцільним.	3	2	1	0	1	2	3	Моє життя уявляється мені достатньо усвідомленим та цілеспрямованим.
Кожний день мені здається завжди новим і несхожим на інші.	3	2	1	0	1	2	3	Кожний день здається мені схожим на всі інші.
Коли я піду на пенсію, я займуся цікавими	3	2	1	0	1	2	3	Коли я піду на пенсію, я постараюсь

справами, якими завжди мріяла зайнятися.								не обтяжувати себе ніякими проблемами.
Моє життя склалося саме так, як я мріяв.	3	2	1	0	1	2	3	Моє життя склалося зовсім не так, як я мріяв.
Я не досягнув успіху у здійсненні своїх життєвих планів.	3	2	1	0	1	2	3	Я досягнув багато того, що було мною заплановано у житті.
Моє життя пусте і нецікаве.	3	2	1	0	1	2	3	Моє життя наповнено цікавими справами.
Якщо б мені довелося сьогодні підводити підсумок свого життя, то я б сказав, що воно достатньо свідоме.	3	2	1	0	1	2	3	Якщо б мені довелося підводити підсумок свого життя, то я б сказав, що воно не має сенсу.
Якщо б я міг вибирати, то я побудував своє життя зовсім інакше.	3	2	1	0	1	2	3	Якщо б я міг обирати, то я прожив життя ще раз так, як я живу сьогодні.
Коли я дивлюся на навколишній світ, то це часто викликає у мене стан розгубленості і занепокоєння.	3	2	1	0	1	2	3	Коли я дивлюся на навколишній світ, то він не викликає в мене занепокоєння та розгубленості.
Я завжди дотримуюсь свого слова.	3	2	1	0	1	2	3	Я людина зовсім не обов'язкова
Я припускаю, що людина має можливість зробити свій життєвий вибір за своїм бажанням.	3	2	1	0	1	2	3	Я припускаю, що людина не має можливості вибирати у своєму житті.
Я безперечно можу назвати себе цілеспрямованою людиною.	3	2	1	0	1	2	3	Я не можу назвати себе цілеспрямованою людиною.
Я безперечно можу назвати себе цілеспрямованою людиною.	3	2	1	0	1	2	3	У житті я знайшов своє призначення та мету.

Мої погляди на життя ще не визначилися.	3	2	1	0	1	2	3	Мої погляди на життя цілком визначилися.
Я вважаю, що я знайшов своє призначення і цікаву мету у своєму житті.	3	2	1	0	1	2	3	Я неспроможний знайти своє призначення і цікаву мету у житті.
Моє життя у моїх руках, і я сам управляю ним.	3	2	1	0	1	2	3	Моє життя не підпорядковано мені, і воно управляється зовнішніми обставинами.
Мої повсякденні справи приносять мені задоволення.	3	2	1	0	1	2	3	Мої повсякденні справи приносять мені суцільні неприємності і переживання.

Обробка результатів тесту зводиться до підрахунку числових значень за всіма 20 парами тверджень (Додаток Г).

Дані методики були обрані із таких міркувань:

- відповідність теоретичним положення даної роботи;
- доступність для учасників дослідження ;
- можливість проведення у груповій формі;
- портативність;
- можливість кількісної обробки.

Вибірка складалася із 14 фахівців з питань зайнятості Бережанського районного центру зайнятості. Тестування проводилося груповим методом у 3 етапи, відповідно до кількості обраних методик.

3.2. Результати емпіричного дослідження ціннісно-орієнтаційного світу працівників Бережанського районного центру зайнятості

Результати діагностики окремо по кожній із проведених методик подано у таблицях: табл. 3.5., табл. 3.6., табл. 3.7., табл. 3.8. та графічно зображено на рисунках: рис. 3.1., рис. 3.2., рис. 3.3., рис. 3.4.

Таблиця 3.5

Результати дослідження за Опитувальником особистісних орієнтацій Е.Шострома (адаптація А.В. Фурмана)

Основні сфери самоактуалізації (шкали)	Рівень (бал) прояву	Кількість респондентів
Основні шкали		
1. Компетентність у часі	Високий	0
	Середній	11
	Низький	3
2. Самопідтримка	Високий	0
	Середній	13
	Низький	1
Додаткові шкали		
1. Цінність самоактуалізації	Високий	2
	Середній	11
	Низький	1
2. Гнучкість поведінки	Високий	1
	Середній	10
	Низький	3
3. Реактивна чутливість	Високий	2
	Середній	9
	Низький	3
4. Спонтанність	Високий	0
	Середній	8
	Низький	6
5. Самоповага	Високий	1
	Середній	11
	Низький	2
6. Самоприйняття	Високий	1
	Середній	13
	Низький	0
7. Прийняття природи людини	Високий	3

	Середній	10
	Низький	1
8. Синергія	Високий	3
	Середній	9
	Низький	2
	Високий	0
9. Прийняття власної агресії	Середній	10
	Низький	4
	Високий	1
	Середній	10
10. Контактність	Низький	3
	Високий	0
	Середній	13
	Низький	1
11. Пізнавальні потреби	Високий	5
	Середній	8
	Низький	1

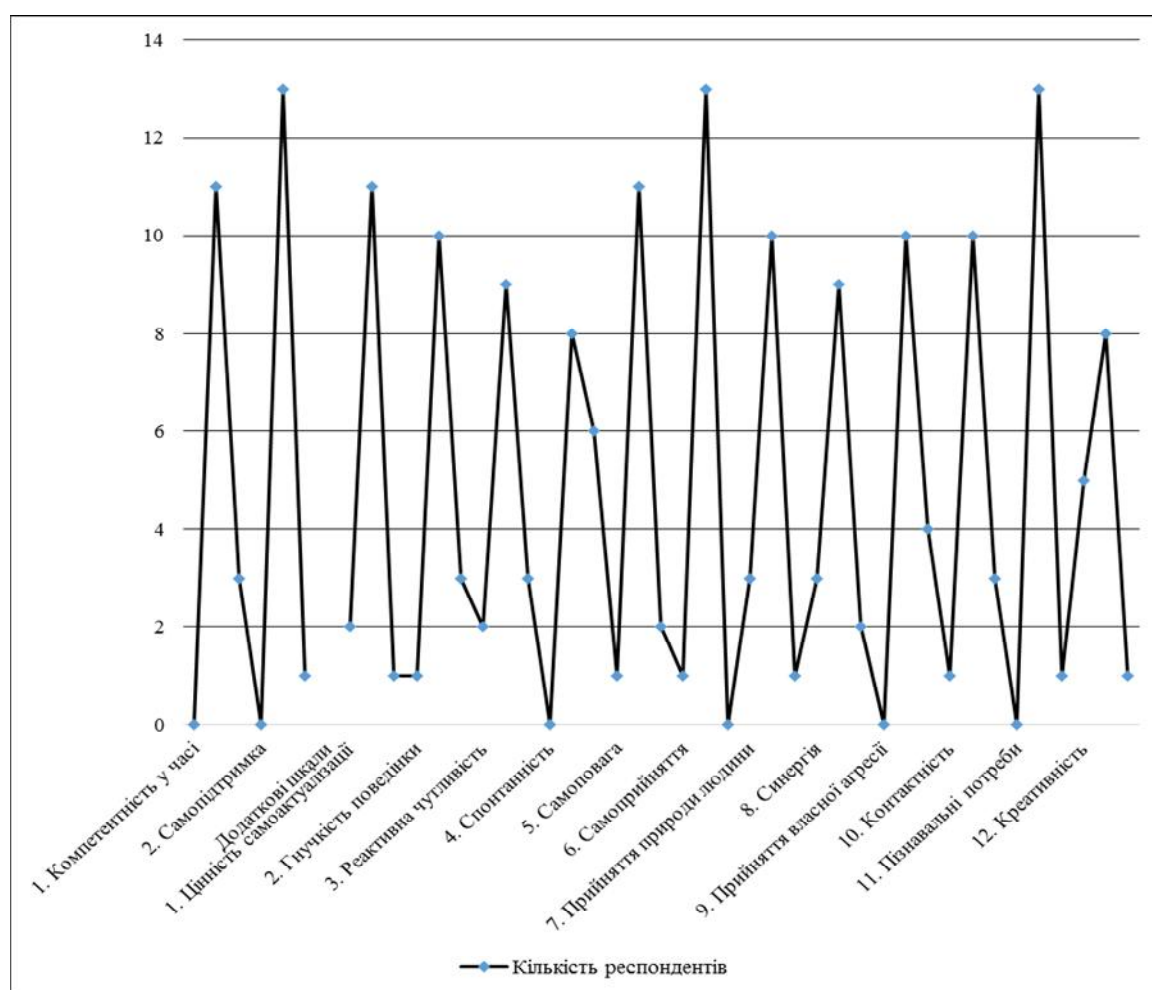

Рис. 3.1. Результати дослідження за Опитувальником особистісних орієнтацій Е. Шострома

Якісний аналіз результатів за *Опитувальником особистісних орієнтацій Е. Шострома* по казали такі результати: 35,5 % респондентів проявляють здатність жити справжнім (переживати поточний момент свого життя у всій його повноті, а не просто як фатальний наслідок минулого або підготовку до майбутнього «справжнього» життя) і відчують нерозривність минулого, сьогодення і майбутнього (бачити своє життя цілісно); притаманна незалежність у власних вчинках, прагнуть керуватися в житті власними цілями, переконаннями, установками і принципами, що не означає ворожості до оточуючих і конфронтації з груповими нормами.

30,6% – поділяють цінності самоактуалізуючої особистості, до числа яких А. Маслоу відносить такі, як істина, добро, краса, цілісність, відсутність роздвоєності, життєвість, унікальність, досконалість, звершення, справедливість, порядок, простота, легкість без зусилля, гра, самодостатність. Перевага цих цінностей вказує на прагнення до гармонійного буття і здоровим відносинам з людьми, далеке від бажання маніпулювати ними в своїх інтересах, швидке входження у взаємодію з оточуючими людьми, здатність швидко і адекватно реагувати на мінливу ситуацію, висока ступінь гнучкості в реалізації своїх цінностей в поведінці.

15,5% респондентів глибоко і тонко відчують себе, свої власні переживання і потреби, впевнені, що в природі людини співіснують добро і зло, безкорисливість і користолюбство, бездушність і чутливість, легко і швидко вступають в контакт, при цьому їх відносини з людьми не є поверхневими, а також 18,4% – активно здобувають знання про навколишній світ і використовують їх у реальному житті.

Таблиця 3.6

Результати дослідження за шкалою термінальних цінностей

Опитувальником термінальних цінностей (автор І. Сєнін)

Термінальні цінності	Рівень (бал) прояву	Кількість респондентів
Власний престиж	Високий	3
	Середній	9
	Низький	2
Високий матеріальний стан	Високий	4
	Середній	10
	Низький	0
Креативність	Високий	2
	Середній	8
	Низький	4
Активні соціальні контакти	Високий	7
	Середній	6
	Низький	1
Саморозвиток	Високий	5
	Середній	7
	Низький	2
Досягнення	Високий	3
	Середній	8
	Низький	3
Духовне задоволення	Високий	1
	Середній	11
	Низький	2
Збереження власної індивідуальності	Високий	5
	Середній	7
	Низький	0

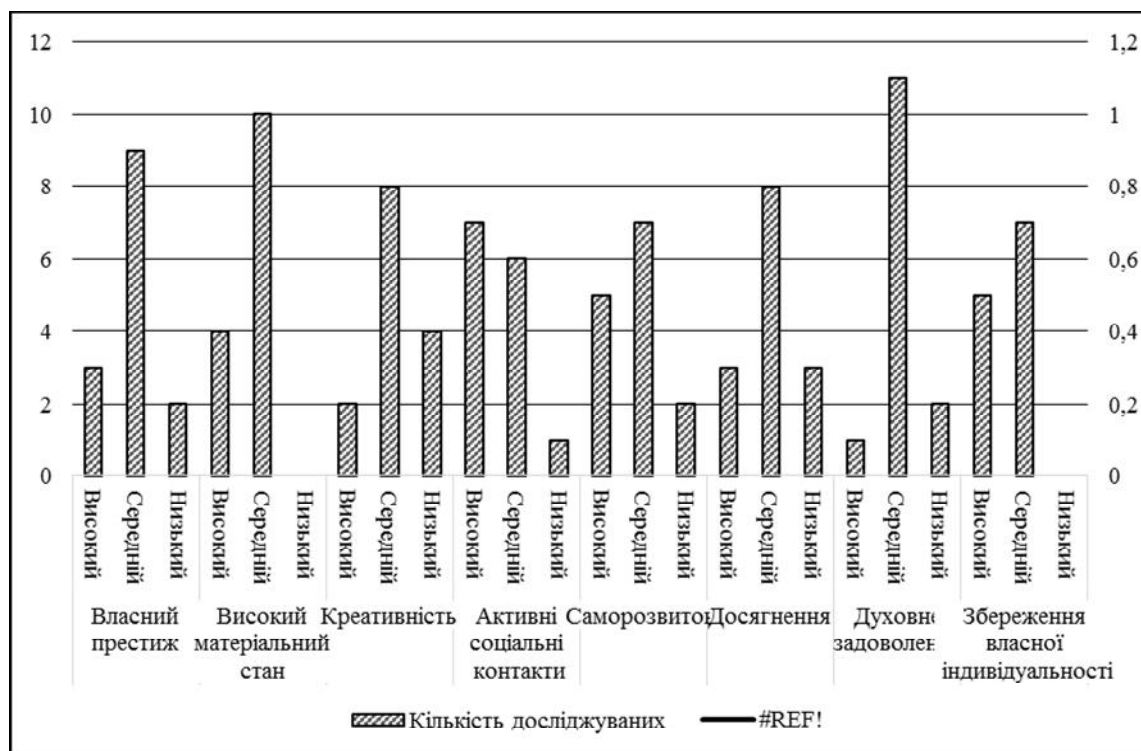

Рис. 3.1. Результати дослідження за шкалою термінальних цінностей
Опитувальником термінальних цінностей (автор І. Сенін)

Якісний аналіз результатів *Опитувальником термінальних цінностей (автор І. Сенін)* – за шкалою термінальних цінностей, показали такі результати: 25% респондентів виявляють прагнення до визнання, поваги, оцінки з боку інших, як правило, більш значущих осіб, до думки яких вона прислухається у найбільшому ступені, на чю думку вона орієнтується, в першу чергу у своїх судженнях, вчинках і поглядах, при цьому впевнені, що матеріальний стан є важливим у житті кожної людини, проте це не головне для щастя.

39,7% – у всьому прагнуть уникати стереотипів і урізноманітнити своє життя, швидко втомлюються від помірної ходи свого життя і завжди намагаються внести до нього щось нове, а також проявляють бажання до встановлення сприятливих взаємовідносин із іншими людьми.

15,3% респондентів відображають зацікавленість до об'єктивної інформації про особливості свого характеру, своїх здібностей, інших характеристик своєї особистості, планують своє життя, ставлячи конкретні цілі

на кожному його етапі, вважаючи за головне – досягнення мети, окрім цього, більша кількість життєвих досягнень слугує для них основою високої самооцінки

20% – мета людини, це отримання морального задоволення у всіх сферах свого життя, а також зберегти неповторність і своєрідність своєї особистості, своїх поглядів, свого стилю життя, намагаючись якнайменше піддаватися впливу масових тенденцій.

Таблиця 3.7

Результати дослідження за шкалами життєвих сфер
Опитувальником термінальних цінностей (автор І. Сєнін)

Життєві сфери	Рівень (бал) прояву	Кількість респондентів
Професійне життя	Високий	4
	Середній	7
	Низький	3
Навчання та освіта	Високий	6
	Середній	8
	Низький	0
Подружнє життя	Високий	3
	Середній	7
	Низький	4
Громадське життя	Високий	1
	Середній	12
	Низький	1
Захоплення	Високий	3
	Середній	7
	Низький	4

Рис. 3.1. Результати дослідження за шкалами життєвих сфер Опитувальником термінальних цінностей (автор І. Сенін)

Якісний аналіз результатів *Опитувальником термінальних цінностей* (автор І. Сенін) – за шкалами життєвих сфер, показав такі результати: 21% респондентів віддають перевагу своїй роботі, включаються в рішення усіх виробничих проблем, вважаючи при цьому, що професійна діяльність є головним у житті людини. 15,5% -намагаються підвищувати рівень своєї освіти, розширювати світогляд, тоді коли цього потребує ситуація. 28% респондентів віддають багато сил і часу вирішенню проблем сім'ї, вважають, що головне в житті – це добробут у сім'ї. 7%, такі люди, як правило, швидко залучаються в, вважаючи, що саме головне в житті для людини – це суспільно-політичні переконання. 28,5% респондентів віддають своєму захопленню весь вільний час і вважають, що без захоплень життя людини в більшості є неповноцінним.

Також, оцінюючи шкали термінальних цінностей в середині життєвих сфер, констатуємо, що 15% респондентів виражаються в прагнення до колегіальності у роботі, встановленні спрямованих взаємовідносин із колегами по роботі. 21% – особливо зацікавлені в інформації про свої здібності у навчанні і можливостях їх вивчення; 29% – намагаються зберегти свою незалежність, навіть від членів своєї родини (наприклад, коли проводять свою

відпустку окремо від них), з тим, щоб підкреслити свою індивідуальність; 21% – проявляють характерне бажання зайняти таке місце у структурі суспільного життя, яке б забезпечило більш тісний контакт із визначеним колом осіб і давало б можливість взаємодіяти з ним у суспільному житті; 14% – прагнуть у вільний час займатися тим, що може принести високу матеріальну користь.

Таблиця 3.8.

Загальні результати за тестом «Смисложиттєві орієнтації» (СЖО)

Д. А. Леонтьєва.

Показники	Рівень прояву показника	Кількість досліджуваних
1. Мета в житті	Високий	2
	Середній	10
	Низький	2
2. Процес життя	Високий	3
	Середній	7
	Низький	4
3. Результативність життя	Високий	5
	Середній	6
	Низький	3
4. Локус-контролю–Я (Я-господар життя)	Високий	4
	Середній	8
	Низький	2
5. Локус контролю-життя або управління життям	Високий	2
	Середній	9
	Низький	3

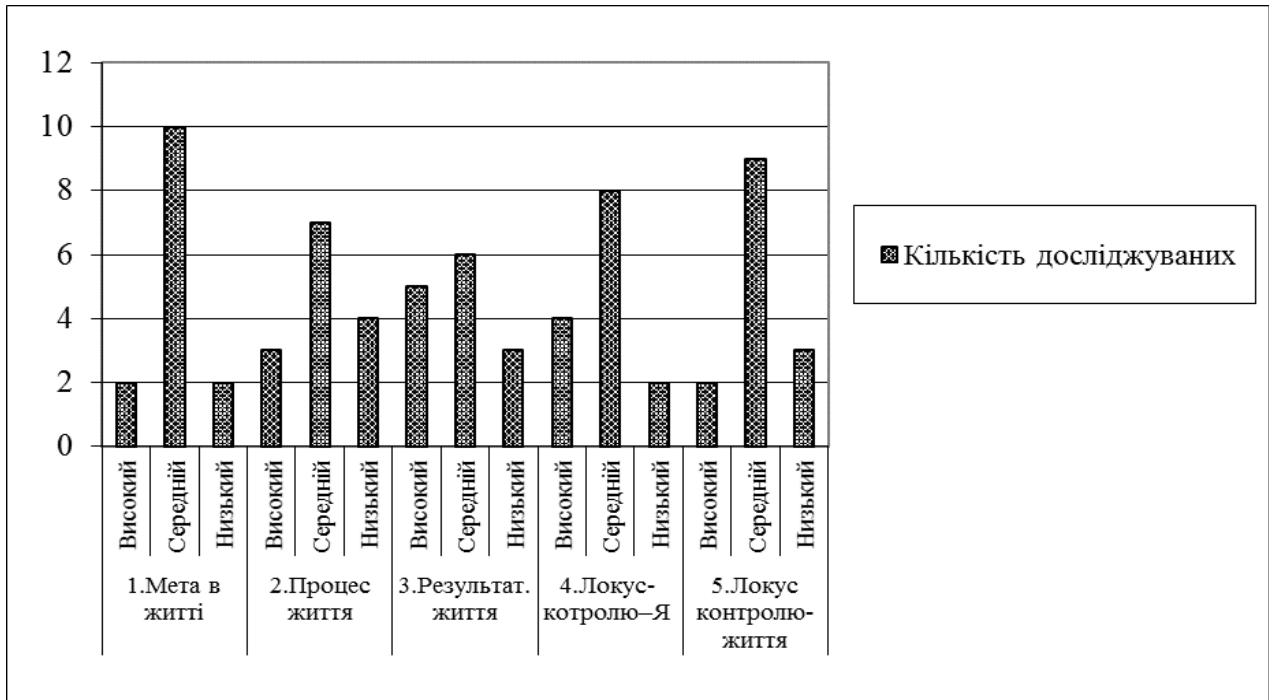

Рис. 3.3. Результати дослідження за тестом «Смисложиттєві орієнтації» (СЖО) Д. А. Леонтьєва

Якісний аналіз результатів тесту «Смисложиттєві орієнтації» (СЖО) Д. А. Леонтьєва): показують що 35% респондентів не лише планують власне життя, а й намагаються ці плани реалізувати, кожен день обдуманий і позитивно забарвлений, а також власне життя вважають інтересним, емоційно забарвленим і наповнене змістом; 21 % – сильні особистості, які переконані, що володіють достатньою свободою вибору, щоб побудувати своє життя у відповідності із своїми планами. 44% респондентів вважають що людина дано контролювати своє життя, вільно приймати рішення і реалізовувати їх у життя.

Результативність проведення будь-якого психодіагностичного дослідження не була б виправданою без якісної оцінки даних, оскільки саме якісний аналіз подає більш ґрунтовну інформацію щодо результатів емпіричної частини роботи. Також якісний аналіз уможлиблює співставлення показників досліджуваного феномену за різними методиками.

Висновки до третього розділу

1. Методологічна робота є невід’ємною складовою професійної діяльності соціального працівника. Водночас вона може бути ефективною лише у тому разі, коли в нього добре розвинене фахове соціологічне мислення, котре все більше набуває рис некласичної і постнекласичної раціональності. Хоча історично ранні напрямки (марксизм, позитивізм, прагматизм тощо) аж ніяк не втрачають своїх ідеалів науковості, а співіснують діалектично, конкурентно з новітніми течіями у соціології – в теоретичній, прикладній, практичній.

2. Соціальний працівник у професійному аспекті використовує власну соціолого-практичну підготовку (система знань, умінь, норм і цінностей), сформовані особистісні риси (емпатійність, лабільність, емоційна стійкість, самоактуалізація тощо), а також *методологічну компетентність* як спроможність знаходити оптимальні методи, засоби та інструменти розв’язання буденних соціальних проблем, котрі характеризуються високою суб’єктивністю та особистісною змістовністю.

3. Для здійснення емпіричного дослідження ціннісно-орієнтаційного світу працівників Бережанського районного центру зайнятості використано такий діагностичний інструментарій: опитувальник особистісних орієнтацій Е. Шострома (адаптація А.В. Фурмана), опитувальник термінальних цінностей (автор І. Сенін), тест «Смисложиттєві орієнтації» (СЖО) Д. А. Леонтєва.

4. Фахівці Бережанського районного центру зайнятості проявляють позитивну динаміку та якісно збагачені знання про загальнолюдські, особистісні й, особливо, професійні цінності; усвідомлюють значущість цінностей взаємодії з найрізноманітнішими людьми, здатності до безумовного їх прийняття; творять добро і прагнуть самовизначатися та самореалізовуватися, у тому числі професійно; посилюють прагнення особистісно зростати та вдосконалюватися («постійно вчитися», «пізнавати себе»); досягають поставлених цілей, обираючи та рішуче здійснюючи

конкретні кроки; усвідомлюють спроможність жити вільно («я сама будую своє життя») й отримувати задоволення від цього тощо.

Висновки

Систематизація та узагальнення результатів теоретико-емпіричного дослідження ціннісно-орієнтаційної сфери сучасного соціального працівника підводять до наступних висновків.

1. Проведений теоретичний аналіз ціннісно-орієнтаційної сфери особистості дає змогу констатувати найбільш поширений опис цінностей як поняття, за допомогою якого характеризується узагальнене значення для певної спільноти та її конкретних індивідів певних об'єктів навколишньої дійсності; смислів (особистісних) – як суб'єктивного уявлення особистості про власне призначення, вищу мету існування, фундаментальні способи буття, а також про життєво необхідні, індивідуально значущі цінності.

Визначено, що ціннісно-орієнтаційна сфера – це комплексна, багаторівнева, ієрархізована структура, яка включає в себе сукупність цінностей та особистісних смислів і цілісно впливає на становлення та розвиток інших сфер життєдіяльності людини. Формування ціннісно-орієнтаційної сфери – це процес прийняття, трансформації, засвоєння з метою подальшої трансляції загальних цінностей та продукування індивідуальних смислових утворень у структурі спрямованості особистості.

2. Функціонування ціннісно-орієнтаційного світу сучасного соціального працівника враховує три складові відповідного процесу, а саме: учбово-професійну діяльність, що сприяє не тільки засвоєнню необхідних знань, навичок, умінь, а й усвідомленню суспільного значення обраної професії та відповідних нормативних ідеалів – формування «цінностей-знань» (когнітивний аспект); особистісно-професійне самовизначення, тобто активний та свідомий пошук свого місця як професіонала у світі й вироблення індивідуального ставлення до майбутньої професійної діяльності – формування «цінностей-орієнтацій» (емотивний аспект); первинна професійна самореалізація як апробація отриманих знань, навичок, умінь та засвоєних цінностей і становлення готовності працювати за обраною спеціальністю –

формування «цінностей-стимулів» (регулятивний аспект). Відповідно, сформована ціннісно-орієнтаційна сфера сучасного соціального працівника передбачає наявність прийнятих і трансформованих загальнолюдських, професійних і індивідуальних цінностей та особистісних смислів у їх гармонійному взаємозв'язку і взаємозумовленні.

3. Емпіричне дослідження ціннісно-орієнтаційної сфери працівників районного центру зайнятості демонструє збагачені знання фахівців про професійно значущі цінності, активне професійне самовизначення й осмислення себе в майбутній професійній ролі; цілеспрямованість, активність, обґрунтованість мотивації та плануванні діяльності, самостійність й швидкість прийняття рішень, оцінювання наслідків праці, почуття обов'язку.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів формування ціннісно-орієнтаційного світу сучасного соціального працівника. Перспективним доповненням здійснених наукових розвідок вважаємо, зокрема, вивчення студентського середовища, як чинника формування ціннісно-орієнтаційного світу особистості.

Список використаних джерел

1. Абульханова К. А. Психология и сознание личности. (Проблемы методологии, теории и исследования реальной личности): избранные психологические труды / К. А. Абульханова. – М.: Московский психолого- социальный институт; Воронеж: МОДЭК, 1999. – 224с.
2. Агафонов А. Ю. Основы смысловой теории сознания /А. Ю. Агафонов. – СПб: Речь, 2003. – 296 с.
3. Антоненко Т. Л. Психологічні основи впливу ціннісно-смиислової сфери на професійне становлення майбутнього фахівця / Т. Л. Антоненко // Педагогіка і психологія. – 2009. – №4 (65). – С. 18-26.
4. Антонова Н. О. Ціннісні орієнтації студентів з різним типом готовності до професійної діяльності психолога / Н. О. Антонова // Практична психологія та соціальна робота. – 2011. – №3. – С. 13-23.
5. Багнюк А. Л. Філософія. Ч. А. Онтологія. Гносеологія. Соціальна філософія / А. Л. Багнюк, В. О. Стародубець. – Тернопіль: Стародубець, 2005. –412 с.
6. Береза В. О. Формування ціннісних орієнтацій у студентської молоді як одна з важливих умов розвитку критичного мислення / В. О. Береза // Вісник Черкаського університету. – Черкаси: [б. в.], 2009. – Вип. 146. – С. 110 –115. – (Серія «Педагогічні науки»).
7. Бех І. Д. Виховання в особистісному вимірі / І. Д. Бех // Мистецтво життєтворчості особистості: наук.-метод. посібник. У 2 ч. Ч. 2 . Життєтворчий потенціал нової школи / ред. В. М. Доній. Г. М. Несен. – К.: Інститут змісту і методів навчання МО України, 1997. – С. 55-96.
8. Бех І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2006. – 272 с.

9. Бех І. Ціннісна сфера сучасної людини в контексті пріоритетів виховного процесу / І. Бех // Шлях освіти: науково-методичний журнал. – 2010. – №4 (58). – С. 8-9.
10. Боднар М. Б. Етнопсихологічні особливості самоактуалізації студентської молоді: монографія / М. Б. Боднар. – Кременець: ВЦ КОГПІ ім. Тараса Шевченка, 2007. – 196 с.
11. Божович Л. И. Избранные психологические труды. Проблемы формирования личности / Л. И. Божович; [под ред. Д. И. Фельдштейна]. – Спб.: Международная педагогическая академия, 1995. – 212 с.
12. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте: психологическое исследование / Л. И. Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
13. Бондаренко О. Ф. Психологічні особливості сучасної студентської молоді та проблеми професійної підготовки психологів-практиків / О. Ф. Бондаренко // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – №4. – С. 8-11.
14. Боришевський М. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія / М. Боришевський. – К.: Академвидав, 2010. – 416 с.
15. Боришевський М. Й. Духовні цінності в становленні особистості-громадянина / М. Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1. – С. 144-150.
16. Бреусенко О. А. Динаміка ціннісно-сислової сфери особистості в умовах екзистенціальної кризи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.01 „Загальна психологія, історія психології” / О. А. Бреусенко. – Київ, 2000. – 20 с.
17. Бубнова С. С. Ценностные ориентации личности как многомерная нелинейная система / С. С. Бубнова // Психологический журнал. – 1999. – Т. 20, № 5. – С.38-44.

- 18.Буякас Т. М. Опыт утверждения общечеловеческих ценностей – культурных символов – в индивидуальном сознании / Т. М. Буякас, О. Г. Зевина // Вопросы психологии. – 1997. – №5. – С.44-55.
- 19.Буякас Т. М. Проблема и психотехника самоопределения личности / Т. М. Буякас // Вопросы психологии. – 2002. – №2. – С. 28-39.
- 20.Васютинський В. О. Ціннісно-орієнтаційні площини сучасного українського суспільства / В. О. Васютинський // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Київ, 2006. – Т. 8. – Вип. 6. – С. 40–45.
- 21.Виховання духовності особистості: навчально-методичний посібник / [М. Й. Боришевський, Л. І. Пилипенко, О. І. Пенькова та ін.]; за заг. ред. М. Й. Боришевського. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. – 104 с.
- 22.Вілюжаніна Т. А. Динаміка ціннісно-сміслової сфери особистості в процесі професійного становлення майбутніх психологів: автореф. дис. На здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Т. А. Вілюжаніна. – Київ: І-т психології ім. Г.С. Костюка, 2006. – 22 с.
- 23.Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога: монографія / Ж. П. Вірна. – Луцьк: Вежа, 2003. – 220 с.
- 24.Вірна Ж. П. Основи професійної орієнтації / Ж. П. Вірна. – Луцьк: Вежа, 2003. – 156 с.
- 25.Волинка Г. І. Філософія Стародавності і Середньовіччя в освітньому контексті: навч. посібник / Г. І. Волинка. – К.: Вища освіта, 2005. – 544 с.
- 26.Волочков А. А. Ценностная направленность личности как выражение смыслообразующей активности / А. А. Волочков, Е. Г. Эрмоленко // Психологический журнал. – 2004. – Т. 25, №2. – С. 17-33.
- 27.Галян І. Психодіагностика: навч. посібник / І. М. Галян – К.: Академвидав, 2009. – 464 с.

28. Галян І. Психологічні особливості діагностики мотиваційно-ціннісної сфери особистості / І. Галян // Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Т.IX. Ч. 5 / за ред. С. Д. Максименка. – К.: ГНОЗІС, 2007. – С. 230-237.
29. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и ценностные ориентации личности / Е. И. Головаха // Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб: Питер, 2000. – С. 257-270.
30. Гуманістична психологія: антологія в 3 т.: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Т.1. Гуманістичні підходи в західній психології ХХ ст. / за ред. Р. Трача, Г. Балла. – К.: Пульсари, 2001. – 252 с.
31. Гуманістична психологія: антологія в 3 т.: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Т. 2. Психологія і духовність: (Світоглядні аспекти гуманістично- зорієнтованих напрямів у сучасній західній психології) / за ред. Р. Трача, Г. Балла. – К.: Пульсари, 2005. – 279 с.
32. Гусаківська С. С. Професіоналізація як чинник трансформації ціннісно-сміслової сфери студентської молоді / С. С. Гусаківська // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації: український науковий журнал [За ред. В. М. Бебика]. – К.: Університет «Україна», №2, 2011. – С. 378 – 383.
33. Гусякова Л. Г. Основы теории социальной работы / Л. Г. Гусякова, Е. И. Холостова. – М.: Институт социальной работы, 1997. – 36-46.
34. Данильян О. Г. Основы філософії: навч. посібник / О. Г. Данильян, В. М. Таряненко. – Х.: Право, 2003. – 352 с.
35. Двинянинова Е. Н. Психолого-акмеологический аспект саморазвития личности в профессиональной деятельности [Електронний ресурс] / Е. Н. Двинянинова // Международная интернет-конференция „Социально-психологические проблемы профессионализации личности”. – Режим доступа: <http://sites.google.com/site/konfep/Home/2-sekcia/dvinaninova>

36. Драч С. В. Ціннісні орієнтації студентської молоді українського суспільства: сутність та динаміка / С. В. Драч // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2010. – № 2. – С. 26–30.
37. Дубасенюк О. А. Професійна педагогічна освіта: акме-синергетичний підхід: монографія / [за ред. О. А. Дубасенюк]; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. – Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – 388 с.
38. Дьяков С. І. Методика діагностики мотиваційно-ціннісних орієнтацій у дослідженні суб'єктності особистості / С. І. Дьяков // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 3. – С. 36-41.
39. Дьяконов І. В. Соціально-філософський аналіз ціннісних орієнтацій учнівської молоді України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / І. В. Дьяконов. – Запоріжжя, 2008. – 21 с.
40. Дьяченко М. І. Короткий психологічний словник / М. І. Дьяченко, Л. А. Кан-дирович. – Минск: Хелтон, 1998. – 399 с.
41. Задорожній А. Моделювання ціннісно-сміслової картини світу молодшого школяра: пошук підходів / Андрій Задорожній // Рідна школа. – 2010. – №11. – С.60-65.
42. Збірник наукових повідомлень обласної науково-практичної конференції „Професійна кар'єра педагога: динаміка, основні проблеми, шляхи їх вирішення” / ред. колегія М. Д. Белей, Н. В. Глинянюк, Б. М. Грицишин, Ю. Р. Сидорик. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2007. – 255 с.
43. Здравомислов А. Г. Потреби. Інтереси. Цінності / А. Г. Здравомислов. – Москва: Политиздат, 1986. – 223 с.
44. Кант І. Критика чистого розуму / Пер. з нім. – К.: Юніверс, 200. – 504с.
45. Карандашев В. Н. Концепция ценностей культуры Ш. Шварца / В. Н. Карандашев // Вопросы психологии. – 2009. – № 1. – С. 81-96.

46. Карандашев В. Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство / В. Н. Карандашев. – СПб.: Речь, 2004. – 70 с.
47. Карпенко З. С. Предмет і метод аксіопсихології особистості / З. С. Карпенко // Психологія і суспільство. – 2008. – №1 (31). – С. 35-62.
48. Карпенко З. С. Психологічні основи аксіогенезу особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук: спец.: 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» / З. С. Карпенко. – Київ, 1999. – 40 с.
49. Карпенко З. С. Сучасний стан аксіопсихологічних студій в Україні / З. С. Карпенко // Психологія і особистість. – 2013. – №1. – С. 21-31.
50. Киричук О. В. Основи психології: підручник / О. В. Киричук, В. А. Роменець. – 5-те вид. – К.: Либідь, 2002. – 632 с.
51. Кокун О. М. Психофізіологія: навч. посібник / О. М. Кокун. – К.: Центр
52. Колодний А. М. Релігійна духовність українця / А. М. Колодний. – Львів: Сполом, 2005. – 375 с.
53. Колодний А. М. Релігія в духовному житті українського народу / А. М. Колодний. – К.: [б. в.], 1994. – 237 с.
54. Колосова И. Г. Влияние ценностных ориентаций на профессиональную социализацию студентов: автореф. диссертации на соиск. уч. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / И. Г. Колосова. – Курск, 2006. – 26 с.
55. Коньгина М. Н. Профессионально-этические основы социальной работы: [учебное пособие] / М. Н. Коньгина, Е. Б. Горлова. – М: Академический Проект; Культура, 2009. – 187 с.
56. Коропецька О. М. Профорієнтація та профвідбір: навч. посібник / О. М. Коропецька. – Івано-Франківськ, 2005. – 236 с.
57. Котляков В. Ю. Методика „Исследование системы жизненных смыслов” / В. Ю. Котляков // Сибирская психология сегодня: сборник научных трудов. Вып. 2. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2003. – С. 345-352.

- 58.Краткий психологический словарь / [сост. Л. А. Карпенко; под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.
- 59.Кремень В. Г. Філософія: Логос, Софія, Розум: підруч. для студ. вищ. навч. закл / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. – К.: Книга, 2006. – 432с.
- 60.Кулагина И. Ю. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека: [учеб. пособие для студентов высших учебных заведений] / И. Ю. Кулагина, В. Н. Коллюцкий. – М.: Сфера, 2001. – 464 с.
- 61.Легун О. Сенс, сенсотворення, сенсожиттєві стратегії як динамічні характеристики особистості / О. Легун // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації: український науковий журнал / гол. ред. Бебик В. М. – 2011. – №2 – С. 277-281.
- 62.Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 352 с.
- 63.Леонтьев Д. А. Возвращение к человеку / Д. А. Леонтьев // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / под ред. Д. А. Леонтьева, В. Г. Щур. – М.: Смысл, 1997. – 336 с.
- 64.Леонтьев Д. А. От социальных ценностей к личностным: социогенез и феноменология ценностной регуляции деятельности / Д. А. Леонтьев // Вестник Московского университета. Сер.14. Психология. – 1997. – №1. – С. 20-27.
- 65.Лукашевич М.П., Мигович І.І., Пінчук І.М. Соціальна робота в Україні: теоретико-методичні засади: Навчальний посібник / М.П. Лукашевич, І.І. Мигович, І.М. Пінчук. – К.: МАУП, 2001. – 236 с.
- 66.Лукина В. С. Исследование мотивации профессионального развития / В. С. Лукина // Вопросы психологии. – 2004. – №5. – С. 25-32.
- 67.Лупиніс Т.Б. Розвиток ціннісних орієнтацій майбутніх соціальних працівників // Наукові праці «Педагогіка». – 2011. – Випуск 141. Том 153. – С. 80-83.

- 68.Максименко С. Д. Генезис существования личности / С. Д. Максименко. – К.: КММ, 2006. – 240 с.
- 69.Максименко С. Д. Загальна психологія: навч. посібник / С. Д. Максименко. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.
- 70.Максименко С. Д. Особистість: прогноз розвитку і життєвий шлях / С. Д. Максименко // Психолог. – 2006. – №7 (199). – С. 5-11.
- 71.Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці: методологія, методи, програми, процедури: [навч. посібник для вищої школи] / С. Д. Максименко. – К.: Наукова думка. – 1998. – 226 с.
- 72.Маноха І. П. Психологія потаємного «Я»/ І. П. Маноха. – К.: Поліграфкнига, 2001. – 448 с.
- 73.Маслоу А. Г. Дальние пределы человеческой психики / А. Г. Маслоу; [пер. с англ. А. М. Татлыдаевой; научн. ред. Н. Н. Акулина]. – Спб: Евразия, 1997. – 430 с.
- 74.Маслоу А. Г. Новые рубежи человеческой природы / А. Г. Маслоу; [пер. с англ. Г. Балл, А. Попогребский; научн. ред. Г. Балл, А. Киричук, Д. Леонтьев]. – М.: Смысл, 1999. – 425 с.
- 75.Мицько В. М. Психологічні особливості аксіогенезу майбутніх психологів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 „Педагогічна та вікова психологія” / В. М. Мицько. – Івано-Франківськ, 2007. – 21 с.
- 76.Мірошниченко О. М. Ієрархія ціннісних орієнтацій жінок у професійній діяльності / О. М. Мірошниченко // Практична психологія та соціальна робота. – 2009. – № 5. – С. 59-63.
- 77.Молчанова Е. В. Проблема ценностных ориентаций личности в структуре самосознания: автореферат на соиск. уч. степени канд. филос. наук: спец. 09.00.11 «Социальная философия» / Е. В. Молчанова. – Чебоксары, 2011. – 26 с.

- 78.Морунова Л. В. Психолого-педагогическое сопровождение профессионализации и развития личности студентов / Л. В. Морунова // Современные наукоемкие технологии. – 2010. – №11. – С. 105-107.
- 79.Морщакова О.С. Цінність у психокультурному бутті людини як особистості // Психологія і суспільство. – 2013. – №1. – С. 105-114.
- 80.Москаленко О. В. Структурні компоненти ціннісно-сислової сфери особистості / О. В. Москаленко // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2013. – Вип. 1. – С. 91-98.
- 81.Москалець В. П. Психологія релігії: посібник / В. П. Москалець. – К.: Академвидав, 2004. – 240 с.
- 82.Музика О. Л. Ціннісна регуляція і ціннісна підтримка розвитку творчих здібностей (теоретична модель і принципи побудови методики) / О. Л. Музика // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – №6. – С.1-7.
- 83.Онищенко Г. І. Ціннісно-сислові орієнтири сучасної молоді: особливості, умови і психологічна допомога / Г. І. Онищенко, Т. С. Гурлева // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної АПН України / за ред. С. Д. Максименка. Т.13. Ч. 4. – К.: „ГНОЗІС”, 2011. – С. 157-163.
- 84.Павліченко А.А. Ціннісні орієнтації у системі становлення особистості // Психологія і суспільство. – 2005. – №4. – С. 98-120.
- 85.Панченко Л. М. Формування ціннісних орієнтацій молоді в період системної трансформації українського суспільства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Л. М. Панченко. – К., 2003. – 20 с.
- 86.Пейн М. Сучасна теорія соціальної роботи. / М. Пейн. – К., 2000. – 438 с.
- 87.Пилипенко Н. Мотиваційні механізми професійної адаптації / Н. Пилипенко // Психологія і суспільство. – 2009. – №2. – С. 78-83.

88. Подольська Є. А. Аксіологічний аспект діяльності і методологічні проблеми соціологічного аналізу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра соціол. наук: спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Є. А. Подольська. – Х., 1992. – 36 с.
89. Пророк Н. В. Місце особистісних цінностей в процесі професійної соціалізації / Н. В. Пророк // Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Т. VI. Вип. 3 / за ред. С. Д. Максименка. – К.: ГНОЗІС, 2004. – С. 180-185.
90. Психологічні закономірності розвитку громадянської свідомості та самосвідомості особистості. У 2 т. / М. Й. Боришевський, М. І. Алексеєва, В. В. Антоненко та ін.; [за заг. ред. М. Й. Боришевського]. – К.: Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2001. – 308 с.
91. Психологія особистості: словник-довідник / [за ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко]. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
92. Психофізіологічне забезпечення становлення фахівця у професіях типу «людина-людина»: монографія / [за ред. О. М. Кокуна]. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. – 266 с.
93. Радчук Г. К. Аксіопсихологія вищої школи: монографія / Г. К. Радчук. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – 380 с.
94. Радчук Г. К. Психологія аксіогенезу особистості у контексті вищої професійної освіти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Г. К. Радчук. – Київ, 2011. – 44 с.
95. Радчук Г. К. Психолого-педагогічні засади впровадження освітнього діалогу як інноваційної форми навчання студентів (на прикладі курсу «Сімейне виховання») / Г. К. Радчук // Практична психологія та соціальна робота. – 2012. – №1. – С. 1-5.

96. Романюк Л. В. Становлення цінностей особистості: концептуальна модель та її методологічний потенціал / Л. В. Романюк // Психологія особистості. – 2013. – №1(4). – С. 138-148.
97. Савчин М. Духовна складова екзистенції людини / М. Савчин // Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Т. XIII. Ч. 4 / за ред. С. Д. Максименка. – К.: ГНОЗІС, 2011. – 444 с.
98. Салихова Н. Р. Ценностно-смысловая регуляция жизнедеятельности субъекта: автореф. дис. на соиск. уч. степени доктора психол. наук: спец. 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / Н. Р. Салихова. – Казань, 2011. – 45 с.
99. Сидоров В.М. Вступ до соціальної роботи. Ч.І: Анотація категоріального апарату / В.М. Сидоров. – Донецьк, 1997. – 245 с.
100. Сластенін В. А. Психологія і педагогіка: навч. посіб. для студ. вузів / В. А. Сластенін, В. П. Каширін. – Москва: Академія, 2001. – 480 с.
101. Соціальна робота / За ред. В. Андрущенко, М. Лукашевича: 7 ч. – ч. II. – К.: ДЦССМ, 2002. – 215 с.
102. Соціальна робота в Україні: [навч. посіб.] / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.; за заг. ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. – К.: Наук, світ, 2003. – С. 195–222.
103. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І.Д. Зверева, О.В. Безпалько, С.Я. Харченко та ін.; За заг. ред.: І.Д. Зверєвої, Г.М. Лактіонової. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 256 с.
104. Соціальна робота. Кн. 1: Актуальні проблеми теорії і практики на межі тисячоліть / за ред. В. П. Андрущенко. – К.: Ін-т вищої освіти АПН України; Держ. центр соц. служб для молоді УДСССМ, 2001. – 341 с.
105. Соціологічна енциклопедія / укл. В. Г. Городяненко. – Київ: Академ. видав., 2008. – 456 с.

106. Тюття Л. Т. Професія – фахівець із соціальної роботи: витоки, розвиток, вимоги / Л. Т. Тюття, О. В. Тюття. – К.: Вид-во «Університет Україна», 2002. – 129 с.
107. Тюття Л. Т. Соціальна робота. Теорія і практика: навч. посібник / Л. Т. Тюття, І. Б. Іванова; Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини «Україна». – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К.: Знання, 2008. – 574 с.
108. Фирсов М.В., Шапиро Б.Ю. Психология социальной работы: Учеб. Пособие / М.В. Фирсов, Б.Ю. Шапиро. – М., 2002. – 165 с.
109. Фурман А.А. Методологічна схема емпіричного вивчення системи цінностей особистості // Вітакультурний млин. – 2007. Модуль 5. С. 43-51.
110. Фурман А.А. Ціннісно – орієнтаційний портрет фахівця – психолога: від моделі до індивідуальних варіантів // Психологія і суспільство. – 2012. – №1. – С. 118-126.
111. Фурман А.А. Методологічна робота у системі професійної діяльності соціального працівника // Вітакультурний млин. – 2010. Модуль 11. С. 9-13.
112. Фурман А.В. Основи наукових досліджень: Модульно-розвивальний підручник. – Видання 2-е. – Тернопіль: Економічна думка, 2012. – 50 с.
113. Фурман А.В. Психодіагностика: навч. – метод. Модульний комплекс із дисципліни. – Друге вид. – Тернопіль: Економічна думка, 2013. – 84 с.
114. Фурман А.В. Психокультура української ментальності /А. В. Фурман. – Тернопіль: НДІ МЕВО, 2011. – 168 с.
115. Фурман А.В. Теоретичні та методичні засади практичної психології // Соціальна робота в Україні: теорія та практика: посібник для підвищення кваліфікації психологів центрів соціальних служб для молоді. – 5-а ч. / за ред. А.Я. Ходорчук. – К.: ДЦССМ, 2003. – 264с., С. 6-15.

116. Эрштейн Л. Б. Запретная теория ценностей: психологические и социологические следствия представления ценностей как динамических запретов / Л. Б. Эрштейн. – СПб., 2008. – 122 с.
117. Юхименко Н. Ф. Гуманістичні параметри самореалізації особистості: потреби, інтереси, цінності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 „Соціальна філософія та філософія історії” / Н. Ф. Юхименко. – Київ, 2003. – 21с.
118. Янкович О. Освітні інновації вищої педагогічної школи України у ретроспективі: основні чинники занепаду / О. Янкович // Історико-педагогічний альманах. – 2010. – Випуск 1. – С. 61-75.